

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

**EDİMSSEL YAKLAŞIMLA İRAN AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDEN
TÜRKİYE TÜRKÇESİNE KÜLTÜR VE ÇEVİRİ - RUKİYE KEBİRİ
ÖRNEĞİ**

Seher YAZAR KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

EDİMSEL YAKLAŞIMLA İRAN AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE KÜLTÜR VE ÇEVİRİ - RUKİYE KEBİRİ ÖRNEĞİ

Seher YAZAR KAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Seher Yazar Kaya tarafından hazırlanan "Edimsel Yaklaşımla İnan Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kültür ve Çeviri - Rukiye Kebiri Örneği" başlıklı bu çalışma, 25.05.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Melike ÜZÜM (Başkan)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Hasan GÜZEL (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. (2)
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

...../...../.....

[İmza]

Seher YAZAR KAYA

"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.
* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Nurettin DEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[imza]

Seher YAZAR KAYA

TEŞEKKÜR

Çeviri sorunları araştırmaları ve kültür konusunda çalışmam için beni yönlendiren ve desteklerini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Nurettin Demir'e sonsuz teşekkürler. Akademik hayatım boyunca üzerimde katkıları olan bölüm hocalarım: Prof. Dr. Emine Yılmaz'a, Prof. Dr. Sema Aslan Demir'e, Prof. Dr. İbrahim Ahmet Aydemir'e, Prof. Dr. Mevlt Erdem'e, Doç. Dr. Nurtaç Ergün Atbaşı'na, Dr. Öğr. Üyesi Hasan Güzel'e, Arş. Gör. Hasan Hayırsever'e teşekkür ederim. Tüm süreç boyunca desteklerini hissettiğim, hayallerimin izinde gitmem için beni cesaretlendiren ve ilham veren Öğr. Tęm. Miktat Kaya'ya ve aileme teşekkür ederim. Lisans sıralarından itibaren yanımda olan ve her süreci keyifli hale getiren Gizem Kılıç'a dostluğu ve katkıları için sonsuz teşekkürler.

ÖZET

YAZAR KAYA, Seher, *Edimsel Yaklaşımla İnan Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kültür ve Çeviri - Rukiye Kebiri Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023

Bu tez, İnan Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında yapılan çeviride kültürün kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı etkilerini sorgulamayı amaçlar. Akriba diller belirli sınırlarda ortak bir tarihi ve kültürü paylaştığı için çeviride bilgi kaybı en az düzeyde tutulabilir. Tarihsel süreçte yaşanan dil ilişkileri, göçler, sosyal ve siyasi vb. olaylar akriba dillerin farklı dil ve alt kültürleri barındırmasına neden olur. Çeviride, kültürün farklılaştığı noktada kaynak metin yanlış yorumlanabilir. Tezde, kültürel bağlamda seçilen örnekler ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunlar edimsel yaklaşımla incelendi.

Anahtar Sözcükler

İnan Azerbaycan Türkçesi, Kültür, Çeviri, Edim Bilimi

ABSTRACT

YAZAR KAYA, Seher, *Culture and Translation from the Azerbaijani in Iran to Turkish with the pragmatic approach – the case of Rukiye Kebiri*, Master's Thesis, Ankara, 2023

This thesis aims to investigate the facilitating and complicating effects of culture in translation between Azerbaijani in Iran and Turkish. Since related languages share a common history and culture within certain borders, the loss of information in translation can be kept to a minimum. Language contact, migrations, social and political events, etc. in the historical process cause related languages to harbor different languages and subcultures. In translation, the source text may be misinterpreted at the point where the culture differs. In this thesis, the examples selected in the cultural context and the problems arising from cultural differences were analyzed with the pragmatical approach.

Key Words

Azerbaijani in Iran, Culture, Translation, Pragmatics

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİ VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	8
1.1. KONU VE AMAÇ.....	8
1.2. YAZAR VE ESERLER HAKKINDA.....	10
1.3. YÖNTEM	11
1.4. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	12
1.4.1. Edim Bilimi ve Kültür.....	13
1.4.2. Bağintı Kuramı	14
1.4.3. Sözeylem Kuramı	18
1.5. TEMEL KAVRAMLAR	21
1.5.1. Kültür	21
1.5.2. Dil ve Kültür	23
1.5.3. Çeviri ve Kültür	25
2. BÖLÜM: İNCELEME.....	34
2.1. KÜLTÜREL ÖGELERİN BAĞINTI KURAMIYLA ANALİZİ	34

2.1.1. Doğrudan Çeviri	34
2.1.2. Dolaylı Çeviri	39
2.2. KÜLTÜREL ÖGELERİN SÖZEYLEM KURAMIYLA ANALİZİ.....	48
2.2.1. Koruma.....	49
2.2.1.1. Tekrarlama	49
2.2.1.2. Ortografik Uyarlama	51
2.2.1.3. Lengüistik Çeviri	51
2.2.1.4. Metin Dışı Açıklama.....	53
2.2.1.5. Metin İçi Yorum.....	53
2.2.2. Yerine Koyma	54
2.2.2.1. Sinonim	54
2.2.2.2. Sınırlı Evrenselleştirme.....	55
2.2.2.3. Mutlak Evrenselleştirme	56
2.2.2.4. Doğallaştırma	56
2.2.2.5. Silme	58
2.2.2.5. Özerk Yaratıcılık.....	59
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	65
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	73
Ek 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU.....	75

KISALTMALAR DİZİNİ

KM	: Kaynak Metin
EM	: Erek Metin
İAZ	: İnan Azerbaycan Türkçesi
TT	: Türkiye Türkçesi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. *Newmark'ın İşlevsel Çeviri Teorisi*

Şekil 2. *Kültürün Derinlik Seviyeleri*

Şekil 3. *Çeviri Stratejileri*

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. *İran Azerbaycan Türkçesinin Dil Bulutu*

Grafik 2. *İran Azerbaycan Türkçesinin Dil Durumu*

GİRİŞ

Türk dilleri ve İran dilleri arasında en eski dilsel ve kültürel etkileşimler Birinci/İkinci Türk Kağanlığı Dönemi'ndeki yazıtlarda kendini gösterir. Bu ilişkiler bilinen en eski tarihten itibaren Orta Asya, Kafkasya, Anadolu ve İran'da İpek Yolu boyunca devam ederek ortak bir yaşam alanı (sembiyoz) oluşturur. İslami Dönem'den önce İrani bir dil olan Soğdca ile başlayan etkileşimler Pehlevice ile devam eder. Etkileşimler İslami Dönem'de ise Klasik Farsça ile devam eder (Eker, 2013, s. 491-493). Günümüzde İran'daki Türk dilleri, tarihteki çok katmanlı temaslar nedeniyle karşılıklı etkileşimlerin yaşandığı bir coğrafyada konuşulur. Etkileşim tarihine bakıldığında: Selçuklular Dönemi'nde (11. yüzyıl) batıya doğru gerçekleşen hareketler, Oğuz grubunun doğu ve batı kollarına ayrılmasına neden olur. Batı kolu, İran'a ve Anadolu'ya yayılır. Moğol akınları (13. yüzyıl) sırasında da Türk dilli konuşurlar batıya doğru ilerler. 15. ve 16. yüzyılda ise göç hareketlerinin yönü değişir. Anadolu'daki Afşar, Bayat ve Kaçar gibi büyük aşiretlerin bir kısmı Akkoyunlular ve Karakoyunlular konfederasyonuna katılır. İkinci bir dalga ise Safevi hareketinin takipçilerini (çoğunluğu kızılbaş) İran'a getirir. İran'da çoğunluğu göçebe olan toplulukların batıdan doğuya göç etmesi 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında gerçekleşir (Bulut, 2022, s. 287).

Yerleşim tarihi, İran'daki Türk dillerinde temas kaynaklı dil değişimlerini teşvik eder. Dillerdeki karakteristik gelişmeler, İrani dillerin özelliklerini yansıtır. Türk dilleri, Hint Avrupa dilleri ve Sami dilleri bölgede çok dillilik kümeleri yarattığı için İran'ın dilsel durumu çok yönlü bir mozaik gibidir. Temas kaynaklı etkileşim katmanları, daha küçük yerel dillerin etkisini de taşır. Bu katmanların tümü baskın dil olan Farsça ile kaplıdır. Son dönemlerde Farsça; resmî dil, iletişim dili, eğitim dili ve medya dili olarak kullanıldığı için baskın olmayan diller üzerinde daha fazla etkiye sahiptir (Bulut, 2022, s. 287).

Türk dil ailesinin güneybatı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesinin konuşurları, ağırlıklı olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve İran'da merkezi Tebriz'de bulunan Azerbaycan vilayetinde bulunur. Azerbaycan'ın, Gülistan (1813) ve Türkmençay Antlaşması'yla (1828) kuzey ve güneye ayrılmasının

ardından birçok siyasi ve etnik unsur, Azerbaycan Türklerinin hem sosyal hem de kültürel yapılarını kendi içinde farklılaştırır. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki konuşurlar Rusçayla; İran Azerbaycan Türkçesi konuşurları (İAZ) ise Farsçayla uzun bir süreyi kapsayan yoğun bir etkileşimi olur (Korkmaz, 2013, s. 177-185). İran'da konuşulan Azerbaycan Türkçesinin konuşur sayısının en az 16 milyon olduğu ileri sürülür. Fakat bu konuşurların büyük çoğunluğu birinci dil olarak (first language) Farsça kullanır (Boeschoten, 2022, s. 4). İran'da iki dilliliğin ve çok dilliliğin yaygın olması ve azınlık dillerinin düşük bir prestije sahip olması nedeniyle konuşur sayılarını belirlemek kolay değildir. Günümüzde İAZ konuşurları en az iki dillidir. Farsçanın resmî dil olarak yayılmasını teşvik eden nedenler ise şunlardır: eğitim sisteminin Farsça olması, gelişen iletişim araçları, kırsal kesimlerden şehir merkezlerine yapılan göçler ve medya. İAZ'nin baskın olduğu bölgelerde, tek dilli konuşurlar yalnızca 60 yaş üstü kadınlarda görülebilir. Fakat bu grup da çocukları ya da torunları aracılığıyla pasif bir Farsça bilgisine sahiptir. Aynı sosyal çevrede bulunan erkekler ise çoğunlukla iki ya da çok dillidir. Bunun sebebi, iş ya da ordu görevi için farklı sosyal çevrelerle etkileşime geçmiş olmalarıdır (Bulut, 2022, s. 288-289).

İran'da azınlık dillerin, kendi dillerinde yayın yapmaları konusunda yasal haklar İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alır. Buna rağmen yayın sayısı çok değildir. Şiir, folklorik metin, masal vb. yayınların dışında tarih ve edebiyat gibi konuları ele alan web siteleri ve bloglar da vardır. İran'da Türk dilleri, 1980'lerde kullanılmaya başlanan Arap alfabesiyle temsil edilir (Bulut, 2022, s. 288).

Azerbaycan Türkçesinin diyalektleri, söz dizimi ve sözcük dağarcığı bakımından birbirinden ayrılır ve tartışmalı olmakla birlikte genel olarak üç grupta sınıflandırılır:

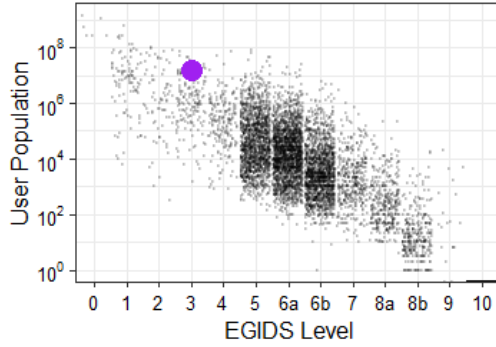
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nde konuşulan Azerbaycan Türkçesi,
- Kuzeybatı İran'da konuşulan Azerbaycan Türkçesi,
- Kuzey Irak'ta ve Türkiye'nin doğusunda konuşulan diyalektler (Ragagnin, 2022, s. 259).

İran Azerbaycan Türkçesinin dil durumu aşağıdaki gibi değerlendirilebilir:

Ethnologue tarafından geliştirilen *dil bulutunda* her dilin konuşurları dikey ekseninde; gelişme ve tehlike düzeyleri ise yatay ekseninde gösterilir. Siyah (dil ölümü gerçekleşmiş), kırmızı (ölmek üzere), mavi (gelişmekte), yeşil (güçlü), sarı (tehlikede) ve mor (kurumsal, geleneksel) ise dil durumuna ilişkin bilgileri sunar.

Grafik 1

İran Azerbaycan Türkçesinin Dil Bulutu

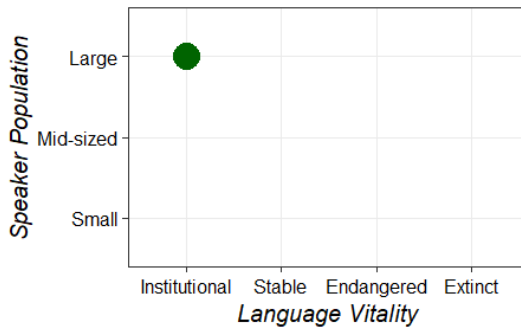

Kaynak: Eberhard, Gary & Charles, 2023.

Grafik 1'e göre İAZ dil bulutundaki yeri mor (EGIDS 3) ile işaretlenir. Bu, dilin geniş bir iletişim düzeyinde kullanıldığı anlamını verir. Söz konusu dil, bölgedeki diğer dillere göre öne çıkar. Resmî bir statüye sahip olmadan iş ve kitle iletişim araçlarında kullanılır (Eberhard, Gary & Charles, 2023).

Grafik 2

İran Azerbaycan Türkçesinin Dil Durumu

Kaynak: Eberhard, Gary & Charles, 2023.

Grafik 2 ise dilin boyutu ve canlılığıyla (size and vitality) ilgili bilgiler verir. Bu grafiğe göre *large* dilin 1.000.000'den fazla konuşuru olduğunu; *mid-sized* dilin

10.000-1.000.000 konuşuru olduğunu *small* ise dilin 10.000'den az konuşuru olduğunu gösterir. Yatay ekseninde dilin canlılık düzeyleri koyu yeşil (kurumsal), açık yeşil (düzenli), kırmızı (tehlikede) ve siyah (dil ölümü gerçekleşmiş) renklerle belirtilir. İAZ'nin dil durumu açık yeşille gösterilir. İAZ, resmî dil olarak kullanılmaz ancak dil öğretimi nesiller arasında sürer ve dil kullanımını aktiftir (Eberhard, Gary & Charles, 2023).

İran Azerbaycan Türkçesi, İran'da Farsçadan sonra en çok konuşuru olan dil olarak bilinir. Tebriz varyantı hem Türk dilleri arasında hem İran dilleri arasında yüksek bir prestije sahiptir. İran'da Türkler arasında ortak bir iletişim dili (lingua franca) olarak işlev gören Tebriz varyantı, Tahran Kapalı Çarşısı'nın da ticaret dilidir. Kırıl, farklı kültürlerin karşılaşması dil ilişkileri durumunda farklı "kültürel senaryolar"ı ortaya çıkardığını söyler. Az veya çok oranda Farsça ile etkileşimi olan İran'daki Türk dilleri farklı kültürel gelişmelerin ve etkileşimlerin örneklerini sunar. İran-Türk kültürel kimliğinin oluşmasında: yerleşim tarihi, sosyokültürel benzerlikler ve farklılıklar, dil ilişkileri, çok dillilik, kültürel çeşitlilik gibi sebepler rol oynar (2016, s. 161-169).

En az bin yıldır etkileşim hâlinde olan Türk-İran temasları, derin kültürel ve dilsel etkileşimlere sebep olur. Türk, İran ve Arap kültürü gibi farklı kültürler bir araya gelerek kültürü şekillendirir. Türk dilli gruplar, İran kültürünün pek çok unsurunu kendi kültürüne uyum sağlayacak şekilde yeniden yapılandırarak kopyalar (Johanson & Bulut, 2006, s. 1-3).

Johanson, Türk dünyasının tamamını birleştiren tek bir kültürel çerçeve olmadığına işaret eder. Türklerin maddi ve manevi kültürleri; Çinliler, İslam öncesi, İslami Dönem, Moğollar, Ruslar, Batı Avrupalılar vb. pek çok açıdan etkilenir. Kültür alışverişi Budizm, Maniheizm, İslamiyet gibi farklı dinlerin benimsenmesiyle, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçilmesiyle artar. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi de yüzyıllar boyu süren siyasi ve dinî sınırlarla kültürel olarak farklı yönlerde ilerler (Johanson, 2021, s. 143-151). Türkçe konuşurlar çoğu durumda Doğu Asya ile Batı, İran ile Slav dünyası, İslam ile Bizans gibi sınır bölgelerinde kültür aracılığı görevini üstlenir. Türk dillerinin

konusulduğu bölgeler, devamlı olarak değişime uğrar. Bu, karmaşık dil/kültür alt katmanlarının oluşmasına neden olur (Johanson, 2018, s. 25).

İran/Fars etkisi Özbekçeden sonra en çok İran'da konuşulan Azerbaycan Türkçesinde görülür. Bu etki: söz varlığı, ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi gibi birçok düzeyde kendini gösterir. Farsçanın İran Azerbaycan Türkçesi üzerinde kültürel olarak baskın olmasının nedenleri: bölgede uzun süredir devam eden iki dillilik ve standart dil eksikliğidir. İran'ın Azerbaycan Türkçesi üzerine etkilerinin daha kapsamlı araştırılması için temas bölgelerindeki İrani varyantların da incelenmesi gerekir. Farsça, sözlü dile göre yazılı Azerbaycan Türkçesinde daha baskındır. Bu baskınlık, eğitilmiş kişilerin dilinde de görülür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde konuşma ve yazı dilinde daha çok Rusça kökenli kopya sözcükler bulunurken; İran Azerbaycan Türkçesinde, Farsça kökenli sözcükler ve Türkçe aracılığıyla Hint Avrupa kökenli sözcükler bulunur. Kültürel alışverişlerin azalmasıyla birlikte Azerbaycan diyalektleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik de azalır (Johanson, 2011).

Kültürel değişimlerin hızı, dilsel değişimlere göre daha hızlı olmakla birlikte bir dizi etkene bağlıdır. Bunun çeşitli nedenleri arasında etkili iletişim kurma isteği ve ihtiyacı yer alır (Nida, 2001, s. 27). Bu, sosyal açıdan baskın olmayan bir dilin, bölgedeki baskın dillere uyum sağlaması olarak anlaşılabilir. Kültürlerarası etkileşim nihayetinde çok kültürlülüğü beraberinde getirir.

I.ALANYAZIN

İran'da büyük bir konuşur kitlesine sahip olan Azerbaycan Türkçesi üzerine ilk çalışmalar Karl Foy tarafından yapılır. İran Türkoloji'sinin kurucusu olarak anılan Foy, çalışmasını Tebriz üzerine yapar. H. Ritter ve H. Szapszal bu alan üzerinde çalışan diğer araştırmacılarıdır (Doerfer, 2008, s. 99-100).

Türk dünyasında çeviri faaliyetlerine bakıldığında Eski Uygur Dönemi'ne kadar uzandığı görülür. Bu dönemdeki çeviriler Budizm ve Manihaizm'in kabul edilmesiyle birlikte din esaslarının daha anlaşılır ve ulaşılabilir olması amacıyla yapılır. Karahanlılar Dönemi'nde yapılan çeviri faaliyetleri ise İslamiyet

çevresinde gelişir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde de İslam'ın tesiriyle kelam, tasavvuf gibi metinlerin çevirisi üzerinde çalışılmıştır. Bilimsel ve yazınsal çeviriler ise 19. yüzyılın ikinci yarısında kendini gösterir. 19. yüzyılda hukuk, eğitim, tıp, askerî, edebiyat vb. alanlarda yenileşme hareketlerinin hız kazanmasıyla çeviri ihtiyaçları artar ve tercüme büroları açılır. Türk kültürü üzerine oluşan çeviri bilinci, cumhuriyet sonrası dönemde öne çıkar. 1940'lı yıllarda Hasan Ali Yücel öncülüğünde yapılan çeviri faaliyetlerinde kültürel farkındalığın hedeflenmesi vurgulanır (Kayalı, Çoruk ve Büyük Güler, 2019, s. 9-15).

Türk dilleri arasında çeviri faaliyetleri 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından başlar. Akabinde bu süreçte karşılaşılan çeviri sorunlarını inceleyen çalışmalar yapılır. Akraba diller arasında karşılaşılan çeviri sorunları makale ve tez düzeyinde çeşitli çalışmalarda ele alınır.

Türk dillerini konu alan bazı *çeviri araştırmaları* şunlardır:

- Demir, "Bir Tuva Masalının Türkiye Türkçesine Aktarılması" adlı makalesinde satırlı çeviri yöntemini kullanarak sözcüğü sözcüğüne yapılan bir çevirinin Türkiye Türkçesiyle uyumlu olmadığını gösterir. Esas zorluğun çevirisi yapılan dilde kabul edilebilecek bir anlamın verilmesinde olduğunu vurgular. Çalışmada, aynı dilin iki varyantının kendine özgü ölçülerinin, yerleşmiş normlarının nasıl ortaya çıktığı, kendi içindeki gelişmelerinin ve başka dillerle olan etkileşimlerin burada nasıl bir rol oynadığı araştırma sorusu olarak yer alır (Demir, 1997, s. 6-7).
- Uğurlu (1999), akraba diller arasındaki istem (valenz) farklılıklarının çeviri sürecinde sorunlarına yol açabileceğine işaret eder.
- Uğurlu (2000), Kazakçadan Türkiye Türkçesine çevirisi yapılan *Abay Yolu* adlı romanı temel alır. Sorunları; kelime, yapı ve dizim şeklinde sınıflandırır ve bu gibi durumların nasıl aşılabileceğine dair önerilerde bulunur.
- Kırgızcadaki çeviri sorunlarına odaklanan Baytok (2003) hem dil bilimsel farklılıklardan kaynaklanan zorluklara hem de semantik ve kültürel unsurlardan kaynaklanan zorlayıcı unsurlara dikkat çeker.

- Uğurlu (2004), çeviri sorunlarına eşdeğerlik açısından da bakar. Buna göre üç tür eşdeğerlikten bahsedilir: erek dilde bir eşdeğer bulunabilir, erek dilde birden fazla eşdeğer bulunabilir, erek dilde eşdeğer bir karşılık olmayabilir. Uğurlu'ya göre birden fazla sözcüğün eşdeğer olduğu durumlarda çeviri sorunları baş gösterebilir.
- Karadoğan (2004), Türkmencedeki çeviri sorunlarını dil bilgisel olarak incelemenin yanı sıra şiir çevirilerine ve deyim çevirilerini de inceler.
- Ersoy (2007), çeviri sorunlarına yalancı eşdeğerlik açısından bakarak Çuvaşçayı inceler.
- Altınışik (2010), çeviri sorunlarına kültür odaklı yaklaşarak Kırgızca'yı ele alır. Kültürel öğelerin sınıflandırılması yapıldıktan sonra Türkiye Türkçesine nasıl çevrildiği incelenir.
- Zal, Uçar ve Pekaçar (2010), Türk dilleri arasındaki çeviride, birebir karşılığı bulunmayan kültürel öğeleri "aktarmada aynen verilen kelimeler, dipnotta açıklanan kelimeler, metin içinde açıklanan kelimeler ve görmezden gelinen kelimeler" olmak üzere dört başlıkta inceler.
- Yumuşak (2013), Azerbaycan masallarının Türkiye Türkçesine çevirisinde yaşanan sorunları inceler. Sorunlar; atasözleri ve deyimler, ikilemeler, kültürel unsurlar, şiirsellik, edatlar, bağlaçlar, yalancı eşdeğerlikler vb. ayrıntılı kategorilere ayrılarak değerlendirilir.
- Şahin (2016) ve Dura (2017), Azerbaycan Türkçesinden yaptıkları masal çevirilerinde karşılaştıkları sorunları sınıflandırarak inceler. Sınıflandırmanın çoğunluğu dil bilgisel yapılarla ilgili olmakla birlikte deyimlerin çevirisine de yer verilir.
- Adıgozalova (2019), Azerbaycan Türkçesinden yapılan çeviride karşılaşılan sorunları ek, kelime ve deyim düzeyinde inceler.

Akraba diller arasında çeviri kuramlarına dayalı çalışmaların daha fazla yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu tez, kültürün akraba diller arasında yapılan çeviriyi kolaylaştıran ve zorlaştıran yönlerini edimsel açıdan sorgulamayı amaçlar.

1. BÖLÜM: TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KONU VE AMAÇ

Bu tez, akraba diller arasında yapılan kültürel unsurların çevirisini *konu alır* ve İran Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında yapılan çeviride, kültürün kolaylaştıran ve zorlaştıran yönlerini edimsel yaklaşımla sorgulamayı *amaçlar*. Kaynak metin okurunun arka plan bilgisi ve erek metin okurunun arka plan bilgisi çoğunlukla farklılık gösterir. Bu nedenle çeviri araştırmalarında kültür, önemli bir çalışma alanıdır. Kaynak metinde ima edilen kültürel bir durum çevirmen için birçok zorluğu beraberinde getirir (Braçaj, 2015, s. 476). Edim bilimi, çeviride kültürel beklentilerdeki farklılıkları temel aldığı için bu tezin kuramsal çerçevesini oluşturur. Bu amaca başarıyla ulaşılabilmesi için çalışmanın şu araştırma sorularını yanıtlaması gerekmektedir:

Akraba diller arasında yapılan çeviride ne tür sorunlar ortaya çıkar?

Akraba diller arasında yapılan çeviri sanıldığı gibi kolay ilerleyen bir süreç değildir. Benzer biçimsel karşılıkların olması daha çok yanılgıya neden olabilir. Örneğin İran Azerbaycan Türkçesindeki “dilinin ucunda” deyimini Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “bir sözcüğün hatırlanacak gibi olup hatırlanmadığında kullanılan söz” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamında değil, “sürekli dilinde dönen söz” bağlamında kullanılır. Dilden kaynaklanan sorunların yanı sıra kültür, çeviri araştırmalarında daha ilgi çekicidir. Çevirmenin, kaynak metindeki kültürü hangi ölçüde koruyacağı ve hangi ölçüde erek okurun kültürel beklentisini gözeterek çeviri yapacağı tartışma konusudur. Tüm bunların dışında bir çevirmenin dilsel yetkinliğinin dışında kültürel yetkinliğe ve farkındalığa sahip olmasının, kültürlerarası iletişimi sağlamada etkili bir rol oynadığı bilinir.

Kültür, akraba diller arasında yapılan çeviriyi nasıl kolaylaştırır ve/veya zorlaştırır?

Akraba dillerin ortak bir tarihe ve kültüre sahip olmasının çeviriyi kolaylaştıran bir etken olduğu yadsınamaz. Örneğin “başın üzerinde para çevirme” kültürel bir

ritüeli ima eder. Bu kültürel bilgiye her iki kültür de sahip olduğu için farklı çeviri stratejilerinin kullanılmasına gerek kalmaz. Bir başka örnek verilecek olursa bir deyim “qulağıva sırğa elə/kulağına küpe yap” hem biçimsel hem de anlamsal karşılığı aynı olabilir. Söz konusu anlamların aynı ya da farklı olduğu kanaatine, bağlamsal ipuçlarıyla varılır. Akraba diller arasında benzer görünen yapılar, farklı bir kültürel boyutu barındırabilir. Kültürel bilginin ortak olmadığı durumlarda ise çeviri için birtakım stratejiler izlenir. Bu stratejiler, kaynak metnin iletmeyi amaçladığı kültürel anlamı erek dilde anlaşılır kılmayı ve erek metin okurunun kültürel beklentisini dikkate almayı amaçlar.

Akraba dillerin başka dillerle ve kültürlerle olan etkileşimleri çeviride nasıl bir rol üstlenir?

Tarih boyunca gerçekleşen siyasi olaylar ve farklı etnik gruplarla yapılan temaslar, kültürel yapıların farklı bir çizgide ilerlemesine neden olur (Kıral, 2016). Dolayısıyla Türk dünyası tek bir kültürel çerçeveye sahip değildir (Johanson, 2021, s. 143). Çünkü kültürlerarası iletişimler çok kültürlülüğü beraberinde getirir (Nida, 2001). Tüm bu sebepler, akraba diller arasında yapılan çeviride kültürün kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı yönleri oluşturur.

Alanyazındaki çalışmalar kültürün, tarihî ve sosyal olaylara bağlı olmakla birlikte sürekli bir değişim hâlinde olduğuna işaret eder. Akraba diller her ne kadar ortak bir kültürü paylaşıyorlar da tarihî süreçte yaşadıkları çeşitli dil ilişkileri nedeniyle farklı alt kültürleri barındırabilir. Buna örnek olarak İran Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alınan metinde, Farsçadan kopyalanan atasözleri ya da Fars kültürüne ait atıflar gösterilebilir. Akraba dillerin çeviri sürecinde, benzer olan kültürel öğelerin aynı anlamı ve mesajı ifade etmediği durumlar da olabilir. Burada kaynak dilin etkileşim hâlinde olduğu baskın kültürler dikkate alınmalıdır.

Edim bilimin kültürel unsurların çevrilmesinde işlevi nedir?

Çeviride kültürel unsurların göz ardı edilmesi, bilgi kaybına dolayısıyla iletişimsel aksamalara ve yanlış anlaşılmaya neden olabilir. Bir metnin iletişim işlevi, dilsel ve kültürel kalıplarla ilişkilidir. Kültürel unsurların erek dile uyarlanmasında edim bilim öne çıkar. İki kültür arasındaki iletişim işlevi bu yolla sağlanabilir. Bilgi

kayıpları ancak kültür göz önüne alındığında en aza indirilebilir (Oğuz ve Demirkıvıran, 2020, s. 212-218).

1.2. YAZAR VE ESERLER HAKKINDA

İran'ın Hoy şehrinde dünyaya gelen Rukiye Kebiri (d. 1963), edebî eserlerini Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alır. Kebiri, İran'da Türkçe hikâye yayımlayan ilk kadın yazardır. *Kuşlar Artık Korkmuyor* adlı romanının Farsça çevirisi Mihrihan Edeb ödülü; *İçimdeki Kız*'da yer alan "Mavayıl" adlı hikâye Azerbaycan'da birincilik ödülü alır. "Güvercin Kızlar" adlı hikâyesiyle Kaşgarlı Mahmut Hikâye Yarışması'nda üçüncülük; "Pasibanhayi Batnem" (Karnımın Bekçileri) adlı hikâyesi Senaryolaştırmak Üzere Kaleme Alınan Hikâyeler Yarışması'nda ikincilik ödülüne layık görülür. "Agurada Yandırın Meni" adlı hikâyesi ise Kaşgarlı Mahmut Hikâye Yarışması'nda üçüncülük ödülü alır. *İçimdeki Kız*'da bulunan "Kar Yağıyor" adlı hikâye kısa film olarak çekilir. Adı geçen eserlerin ulusal ve uluslararası düzeyde ödül alması, İran'da Azerbaycan Türkçesinin varlık gösterdiğine işaret eder (Başar, 2020a).

Kebiri, "Kasket" adlı Farsça bir hikâyeye yazım hayatına başlar. Devam eden birkaç yıl içinde "Romantik Bir Gece" adlı hikâyesiyle ana dilinde eserler verir. Aynı zamanda İran Yazarlar Birliği üyesi olan Kebiri'nin "*Bu Kapı Hiç Açılmayacak, Evim, Online Yazılar, İndim Bulak Başına, Saçaktan Saçılmış Ejderha, Dünya Qabar Çalıb Yoldaş, Yerden Uca Torpak, Agurada Yandırın Meni*" adlı eserleri roman, hikâye ve gezi kitaplarından bazılarıdır. Eserlerinde toplumsal konulara ve gündemde olan konulara gerçekçi bir bakış açısıyla yer verir. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı olan Kebiri, eserlerinde güçlü kadın karakterlere sıklıkla yer vermesini şöyle açıklar: kadınlar da erkekler gibi tarım toplumundan önceki savaşçı ruhu taşır ve zorlukların üstesinden gelebilecek güçlü bir yapıya sahiptir. Bu nedenle güçlü kadın karakterin sayısı çoktur. Yazarın ilgi duyduğu konular: İran'da tarih boyunca süre gelen toplumsal meseleler, göç, ayrımcılık, kadın, insan varlığı, insan hakları ve insanın kendi içindeki çelişkisidir. İran'da Azerbaycan edebiyatının gelişmeye başlamasının bazı sebepleri vardır. Pehlevi Hükûmeti Dönemi'nde tek dil tek millet ideolojisiyle Fars olmayan

toplulukların bir süre ana diliyle yazı yazması yasaklanır. Şehriyar'ın "Haydar Babaya Selam" ve Bulut Karaçorlu'nun (Sehend) "Sazımın Sözü" gibi eserleri bu yasak dönemde ses getirir. Son dönemlere doğru genç topluluklar İran Anayasası'nda yer alan haklara dayanarak ana dillerini öğrenmeyi talep eder. Bunun dışında kitle iletişim araçlarının gelişmesi, toplumsal taleplerin hızla yayılması ve gençlerin Türk dilli komşu ülkelerde eğitim alması vb. sebepler bu edebiyatın gelişmesinde etkili olur (Başar, 2020b, s. 28-29). Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alınan roman ve hikâyelerdeki artış, İran'da Azerbaycan Türkçesinin yavaş yavaş standart bir hâle geldiğini gösterir (Başar, 2020a).

Bu tez kapsamında incelenen kaynak metinler, kültürel çeşitliliğin yoğun biçimde yaşandığı bir coğrafyada şekillenir. Dolayısıyla hem Türk kültürü hem de İran kültürü çevresinde gelişmesi eserleri ilgi çekici yapar. *İçimdeki Kız*'da on altı kısa hikâyeye yer alır. Hikâyelerde kadın karakterler kimi zaman ölümcül hastalıkların karşısında psikolojik bir savaşın içindedir kimi zaman da kadınlar olumsuz aile ilişkileriyle yüzleşir. *İçimdeki Kız*'da yer alan tüm kadınlar her şeye rağmen dik duruşludur. *Kuşlar Artık Korkmuyor* adlı roman ise iki kadının sahilde karşılaşmasıyla başlar. Romanda geçmişe dönük anlatımlarla kadın başkarakterlerin yaşam mücadeleleri anlatılır. Eserde, Azerbaycan Millî Hükûmet Dönemi gibi önemli bir tarihsel aralık işlenir. Eserde, bu döneme ait toplumsal sorunları görmek mümkündür. Örneğin başarılı kızların okula giderken çarşaf takmadığı gerekçesiyle okuldan alınarak evlendirilmesi, kadınlara aileleri tarafından hiçbir konuda seçim hakkı tanınmaması bu sorunlar arasında yer alır. Adı geçen kadın başkarakterler hayal kırıklıklarıyla karşılaşsalar da en azından kendi yollarını kendi seçme cesaretini gösterebilmenin mutluluğunu yaşarlar. Tezde örnek olarak incelenen "Karga tuzu" adlı hikâyeye, *Agurada Yandırın Meni* kitabında; "Vu vei" adlı hikâyeye ise *Dünya Qabar Çalib Yoldaş* kitabında yer alır.

1.3. YÖNTEM

Bu tezde incelenen örnekler Rukiye Kebiri'nin İran Azerbaycan Türkçesiyle kaleme aldığı *İçimdeki Qız* (İçimdeki Kız) adlı hikâyeye kitabından ve *Quşlar Daha Qorxmurlar* (Kuşlar Artık Korkmuyor) adlı romanından seçildi. Örneklerin çevirisi

tarafımızdan yapıldı. Kaynak metinlerden alınan örnekler italik harflerle verilerek, yanında erek dilin çevirisine yer verildi. Teze girdiği ölçüde çeviriyi kolaylaştıran ve zorlaştıran kültürel unsurlar edimsel yaklaşımla değerlendirildi.

1.4. KURAMSAL ÇERÇEVE

Edim bilimi (pragmatics) şu şekilde tanımlanır: “Bir konuşmacı (ya da yazar) tarafından iletilen ve bir dinleyici (ya da okur) tarafından yorumlanan anlamın incelenmesidir. Sonuç olarak, ifadelerdeki kelimelerin veya deyimlerin kendi başlarına ne anlama gelebileceğinden çok insanların sözleriyle ne kastettiklerinin analiziyle ilgilenir.” Edim bilimi, bir iletişim ortamını oluşturan belirli bir bağlamın sözceler üzerindeki etkisini araştırır (Yule, 1996, s. 3). Edim bilim, dil bilimsel olmayan nedenleri hareket noktasına alarak dilsel yapıları çözümlene uğraşındadır (Levinson, 2008, s. 7).

“Belirli bir iletişim durumunda dilsel birimler ve kullanıcıları arasındaki ilişkileri” inceleyen edim bilimi, çevirmenin kaynak dil ve erek dil arasındaki kültürel normlara karşı tutumunu şekillendirdiği için çeviri eyleminin merkezinde yer alır (Bruti, 2020, s. 432). Temel yaşam deneyimleri, ilgili toplumun kültürel şemalarını oluşturur. Yanlış yorumlamaların dikkate değer bir kısmı kültürel şemalardan kaynaklanabilir. Bu noktada kültürlerarası edim bilim çalışmaları, kültürel beklentilerdeki farklılığı odak noktasına alır (Yule, 1996, s. 87-88).

Edim bilimi ve çevirinin ortak bir noktada kesiştiğini vurgulayan Nida'ya göre sözcükleri tek bir anlam oluşturmaz. Sözcükler, sözlük anlamlarından ibaret değildir. Sözcükler metnin bağlamına göre yeni anlamlar kazanabilir. Kazandığı bu anlam(lar) ile kültüre göre değişen işlevler üretebilir. Bu durum çeviri sürecinde değerlendirildiğinde *biçimsel eş değerlik* (formal equivalence) ve *dinamik/işlevsel eş değerlik* (dynamic equivalence) olmak üzere iki temel yönelimden söz edilebilir. Biçimsel eş değerlikte odak nokta, erek metnin biçimi ve içeriğidir. Dinamik/işlevsel eş değerlikte ise alıcı ve mesaj arasındaki ilişki dikkate alınır. Bu da ilgili mesajın, alıcının hem dilsel hem de kültürel beklentilerine uygun olacak şekilde uyarlanması anlamına gelir. Alıcı odaklı olan bu yaklaşımda “kaynak dil mesajına en yakın doğal eş değer” aranır. En yakın eş değeri elde edebilmek için

de kültürel referanslar dikkate alınır. Nida, nitelikli bir çeviri için “mantıklı olmak, orijinalin tarzını ve ruhunu yansıtmak, doğal bir anlatım biçimine sahip olmak ve benzer bir yanıt üretmek” şeklinde dört temel ilkeye dikkat çeker. Dinamik eş değerlik, bu dört ilkeyi yerine getirmeyi amaçlar. Fakat geleneksel içeriklerle ilgili sorunların kimi zaman kolaylıkla çözümlenemeyeceği de kabul edilir (Munday, Pinto & Blakesley, 2022, s. 55-57).

Morini, çeviri metni üretmek ya da analiz etmek için kaynak dilin amaçlarına ve kültürel etkilerine bakmanın zorunlu olduğuna işaret eder. Ona göre tüm dilsel ve kültürel engellerle beraber yalnızca bir metinden ziyade “metin eylemi” tercüme edilmelidir. Çevirmen, nasıl bir yol izleyerek metni ürettiğini açıklamalı ve seçimlerini gerekçelendirmelidir. Çünkü bir metin yalnızca okuyucular üzerinde yarattığı etki sayesinde varlık gösterir. Edim bilimin sağladığı olanaklar çevirmenin kaynak metinde yer alan ve varsayılan ilişkileri anlamasında yardımcı olur. Edim bilim teorileri ilk zamanlarda yüz yüze iletişim için tasarlanır. Fakat ilerleyen zamanlarda bu teorinin metinlerde de uygulanabileceği kanısına varılır. Çünkü çeviri nihayetinde iki topluluk arasında iletişimsel bir etkinliktir (Morini, 2013, s. 12-20).

1.4.1. Edim Bilimi ve Kültür

Diller arasında benzer görünen dil bilimsel dizgeler kimi durumlarda kültürel anlamlar içerir. Buna bağlı olarak kültürlerarası farklılıklar; anlamsal boşluk, yanlış yorumlama gibi çeviri sorunlarına yol açabilir. Ulusal ve uluslararası yapılan kayda değer çalışmalar bu tür sorunlara edim bilimsel bir yaklaşımla bakılabileceğini gösterir. Edim bilimi, yazarın metne kodladığı anlamı çözümleyerek erek dilin kültürel beklentilere uygun olacak şekilde çevrilme sürecine ve çeviri metnin çözümlenmesine katkı sağlar. Edim bilimi, metnin yorumlanmasında dil bilimsel özelliklerin ve bağlamsal etkenlerin etkileşimini inceler. Edim bilimin bir çalışma alanını oluşturan makro edim bilim ise toplum ve kültür düzeyinde dilin nasıl kullanıldığıyla ilgilenir. Edim bilimsel çeviride, kaynak metnin okuru üzerinde yaratılan edim bilimsel etkinin işlevsel eş değerinin erek dilde yaratılması amaçlanır. Edim bilimsel eş değerliğin, kaynak dilde demek

istenilenin erek dilde oluşturma çabası olduğu söylenebilir. Bir diğer kültür odaklı yaklaşım ise House'un işlevsel edim bilimsel çeviri eleştirisi modelidir. Bu noktada *yeniden bağlamaştırma* (recontextualization) ön plana çıkar. Bu yaklaşımda anlam, her iki kültür arasında korunmaya çalışılır ve erek dilde yeniden yapılandırılır. Bu yaklaşımlarda çevirmenin “neyi, hangi amaçla, kime, hangi koşullarda” ifade ettiği göz önüne alınır. Ardından bağlama uygun dil kullanımı incelenir. Görüldüğü üzere edim bilim; kültür ve kişiler arası ilişkilerden hareketle bağlamı dil bilimsel yapıyla ilişkilendirir. Edim bilim, çeviri sürecinde önemli bir rolü üstlenir. Edim bilimin çeviri sürecinde ve çeviri metni çözümleme sürecinde kullanılabileceği önerisi çeşitli çalışmalarda öne çıkar. Burada çevirinin ve kültürün birbiri üzerindeki rolünün edim bilim üzerinden sorgulanması söz konusudur (Kansu Yetkiner, 2009, s. 31-51). Yeniden bağlamaştırmayı ifade eden çeviri eyleminde, bağlam ve kültürel farklılıklar dikkate alınır (House, 2006, s. 343).

1.4.2. Bağıntı Kuramı

Bağıntı (relevance) Sperber ve Wilson tarafından ilk kez şu şekilde tanımlanır: “Bir varsayım ancak ve ancak bir bağlam içinde bağlamsal etkilere sahipse o bağlamla alakalıdır.” (1996, s. 122).

Bağıntı kuramına göre kaynak metnin çevirisinde yalnızca dil bilimsel karşılıkları bulmak yeterli değildir. Bunun yanında kaynak metin yazarının niyetini ve imalarını anlayarak erek dilde bağlamsal etki yaratılmalıdır. “İletişimde bağlamın rolü nedir?” sorusu temel alınan bu kuramda erek dile iletilmesi amaçlanan bağlam, *belirtikleştirme* (explicitation) süreçlerinden geçer. Kültürlerarası edim bilimsel belirtikleştirme, iki kültür arasında değişkenlik gösteren algılama şekillerinden ya da kaynak kültüre özgü kavramların ve dil kullanımlarının erek kültürde bulunmayışından kaynaklanır. Belirtikleştirme genel olarak “kaynak dilde örtülü olarak sunulan ancak bağlamdan çıkarılabilen bilginin açık ve net bir biçimde erek dilde ifade edilmesi” olarak bilinir. Örneğin çevirmenin, *dolaylama* (circumlocution) ya da *açıklama* (paraphrase) yöntemleriyle kültürel öğeler

konusunda bilgi sağlaması edim bilimsel belirtikleştirmedir (Kansu Yetkiner, 2009, s. 49-83).

Bağıntı kuramının odak noktasında, çeviri süreci ve çevirmen tercihlerinin bilişsel içeriği yer alır. “Bağıntı kuramının temel savı insanın en üst düzey bağıntı beklentisiyle iletişim kurduğu yönündedir.” Çeviri sürecinde metindeki örtük yapıların belirtikleştirilmesi ya da tam tersi bir durum, kaynak metin yazarının kendi okuru için oluşturduğu iş birliğinde birtakım değişikliklere neden olabilir. Örneğin birçok yan anlam içeren bir cümleyi belirtikleştirme, erek dil okurunu birkaç anlam seçeneğiyle sınırlandırabilir (Kansu Yetkiner, 2009, s. 80-81).

Temel belirtikleştirme yöntemleri şu şekilde gösterilebilir:

- Ayrıntılandırma (elaboration): Yorum yaparak, örnek vererek, sözcük ya da yan cümleyle ayrıntı vererek.
- Genişletme (extension): Yeni öge eklemek ya da alternatif bir yöntem kullanarak.
- Artırma (enchancement): Duruma, mekâna, zamana bağlı olarak detay ögelerin eklenmesi.

Bu yöntemler, belirtikleştirme sürecinde tek başına yeterli olarak görülmemelidir. Dil dışı etkenlerle birlikte değerlendirilmesi gerekir (House, 2004’ten akt. Saldanha, 2008, s. 29).

Klaudy ve Károly belirtikleştirme kavramını *zorunlu* ve *tercihe bağlı* olmak üzere iki gruba ayırır. Dil bilgisel ve anlam bilgisel farklılıklar erek dilde zorunlu belirtikleştirmeyi beraberinde getirir. Tercihe bağlı olan ikinci yöntem ise çevirmenin amacı ve üslup kaygısıyla ilgilidir (2005, s. 16-17).

Schmied ve Schöffler ise *yapısal* ve *yapısal olmayan belirtikleştirme* ayrımını yapar. Yapısal belirtikleştirme, kaynak dil ve erek dil arasındaki dil bilgisel tipolojik farklılıklarla ilgilidir. Bu, Klaudy ve Károly’nin zorunlu belirtikleştirmesiyle benzerlik gösterir. Yapısal olmayan belirtikleştirmede ise tipolojik farklılıklar değil kültürel durumlar dikkate alınır. Örtük olan bilgi çevirmen tarafından daha açık bir hâle getirilir. Örneğin özel bir kitap isminin “Führer” yanına “rehber” yazılarak

daha anlaşılır duruma getirilebilir. Her iki süreç de sözcüksel ya da gramatikal düzeyle gerçekleşebilir (1997, s. 22-37).

Papai ise mantıksal-görsel (logical-visual relations), sözcüksel-gramatikal (lexico-grammatical), söz dizimsel (syntactic), metinsel ve dil dışı düzey (textual & extralinguistic level) olarak belirtikleştirme stratejilerini çizer. Kaynak metinde olmayan noktalama işaretlerinin çeviri metne eklenmesi ya da bir noktalama işaretinin daha güçlü olan başka bir işaretle değiştirilmesi mantıksal-görsel belirtikleştirmedir. Sözcüksel-gramatikal düzeyde ise eksilteli yapıların doldurulması amaçlanır. Sözdizimsel belirtikleştirme, çevirmen tarafından bilinçli olarak yapılan bir stratejidir. Örtük olan bilgiyi anlaşılabilir yapmak için çevirmen cümleyi yeniden yapılandırır. Metinsel ve dil dışı düzey ise iki dil arasında farklılaşan kültürel bağlamla ilgilidir. Burada kültüre özgü öğeler uzun ya da kısa olarak açıklanır (2004, s. 150)

Bir çeviri sürecinde çevirmenlerin seçimleri ve erek kültüre ait öngörülerini hazır bir olgu değildir. *Bağlamsal ipuçları* (contextualization cues) aracılığıyla ulaştığı bir sonuçtur. Bağlam devingen bir özelliğe sahiptir. Bağlantı kuramına göre bağlam, bir sonraki durumun değerlendirilmesinde referans alınır ve ön varsayımların yönünü belirler. Söz konusu bağlamsal ipuçları sözlü ya da sözlü olmayan göstergelerden edinilir (Kansu Yetkiner, 2009, s. 28-29). Sperber ve Wilson bağlamı, yorumlama sürecinde kullanılan öncüller olarak tanımlar. Bağlam, anlamlandırma sürecinde yoruma katkı sağlayan art alan bilgisini oluşturur (1996, s. 118). Gutt, bu noktada kültürün iletişim özelliğine dikkat çeker. Metindeki iletişimsel ipuçları, sosyokültürel bağlamın yorumlanma sürecinde dikkate değer bir katkı sunabilir (2010, s. 172).

Gumperz, "bir bağlamı oluşturan unsurların dil kullanımına nasıl girdiği ve anlamayı nasıl etkilediği" (1992, s. 42) sorusundan hareketle şunları söyler: Bağlamsal ipuçlarını oluşturan bir kısım, dil bilgisel özelliklerle ilgilidir. Buna örnek olarak vurgu ya da şahıs zamirleri verilebilir. Örneğin şahıs zamirleri, kişiler arasında mesafe konulduğuyla ilgili bilgiyi ya da toplumsal statüyle ilgili bir bağlamsal ipucu olabilir. Bağlamsal ipuçlarını oluşturan diğer önemli kısım ise kültürle ilgilidir. Bir topluluk içinde yaşamını sürdüren bireyler zaman içinde pek

çok deneyim kazanır. Bu deneyimler ortak kültürel davranışlardır. Yani sosyokültürel bilgiler ve bireylerin paylaştığı olduğu ortak bir tarih bilgisi anlamlandırma sürecinde etkilidir (1992, s. 45-50).

Gutt, *doğrudan çeviri* (direct translation) ve *dolaylı çeviri* (indirect translation) ayrımını ileri sürer. Doğrudan çeviriler sözcelerin anlamını tam olarak vermeyi heefler. Dolaylı çeviriler ise sözcenin kastettiği anlamı ifade eder. Bu noktada dolaylı çevirinin, yorumlayıcı kullanımın çerçevesine girdiğine işaret edilir. Dolaylı çeviriyle diller arasında bir paralellik sağlanır. Doğrudan çeviriler, dilsel özelliklerle yeniden üretilirken; dolaylı çeviriler kastedilen anlamın benzerlik derecesiyle ilgidir. Genel kanıya göre diller arasında semantik benzerliği iyi bir derecede yakalamak mümkün olabilir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken nokta, aynı şeyin üslup için geçerli olmadığıdır. Örneğin odak vurgusu, farklı dillerde söz dizimsel, biçim bilgisel, tonlama vb. yollarla gerçekleştirilebilir. Odak vurgusu aynı zamanda hangi bağlamsal bilginin ön plana çıkarılması gerektiği konusunda ipucu verir. Üslup özelliklerini korumak, metnin amaçladığı iletişimsel ipuçlarını sağladığı noktada önemlidir. Motamot yapılan bir çeviri, metnin bütün sosyokültürel unsurlarının göz ardı edildiği anlamına gelir (Gutt, 2010, s. 132-136).

Gutt "Tüm varsayımlar arasında, iletilmesi amaçlanan anlama doğru bir şekilde nasıl ulaşılabilir?" sorusuna şu şekilde yanıt verir: Bir varsayım herhangi bir zamanda erişilebilir değildir. Yani bir dinleyici -ya da okur- en az çabayla bağlamsal bilgiye erişir. Bağlantı kuramında, fazla çaba sarfetmeden yeterli bağlamsal bilginin sağlanması beklenir (2010, s. 27-28, 32).

Bir çevirmen, erek okur ve kaynak metin okuru arasında farklı kültürel beklentilerden kaynaklanan anlamlandırma sorunlarını çözme uğraşında olmalıdır. Bu sorun ya yeterli varsayımlar sağlayarak ya da varsayımları açıklayarak çözülebilir. Burada temel amaç, çevirinin kaynak metindeki mesajları ve imaları ileterek iletişim kurmasıdır (Gutt, 2010, s. 79, 99).

1.4.3. Sözeylem Kuramı

“Bir şey söylemek bir şey yapmaktır.” görüşünden hareket eden *sözeylem kuramı* (speech act theory) ilk kez Austin tarafından ileri sürülür (bk. Austin, 1962). Sözeylem kuramı, söylenen ve kastedilen anlam arasındaki ayrımı ve sözcelerin nasıl yorumlanması gerektiğini dikkate alır. Çeviri süreci düşünüldüğünde her kültürün kendine has niteliklerinin olması yorumlama süreçlerine etki eden çeşitli değişkenlere neden olur. Temel amaç, sözeylemi işlevsel olarak erek dilde oluşturmak olmalıdır. Dil bilimsel olmayan bilgileri ele alan edim bilim, genel anlamların dışında bir dil yapısına kodlanan özel anlamları bağlam aracılığıyla ortaya çıkarmayı amaçlar. Yorumlama sürecinde konuşurun sosyal ilişkileri ve kültürel birikimleri de dikkate alınır (Kansu Yetkiner, 2009, s. 49-83).

Çeviri araştırmalarında yalnızca dilsel faktörler değil dil dışı faktörler de önemli bir etkiye sahiptir. Bu da edim bilim ve çeviri çalışmalarının ortak bir alana sahip olduğu anlamına gelir. Çevirmenler, bağlama uygun olarak sözcelerin anlamlarını bulma sorumluluğu taşır. Yanlış yorumlama, yanlış çeviriyi de beraberinde getirir. Dolayısıyla sözcelerin kaynak dildeki bağlamını ve bunun erek dilde nasıl verileceğinin çözümlenmesi gerekir. Bağlamsal ortam, yani bir iletişim ortamını oluşturan koşullar sözcelerin farklı anlamlarını verebilir. Bir başka ifadeyle bir sözcü farklı ortamlarda aynı anlama sahip olmayabilir. Sözeylem kuramı, toplumsal bağlamı odağına alması nedeniyle çeviri çalışmalarında kullanılır (Bruti, 2019, s. 13-14, 24).

Bruti'ye göre “metinler belirli durum ve kültür bağlamında faaliyet gösteren gerçek konuşmacıların çıktıkları olduğu için” çeviriden önce, bu yönler dikkate alınmalıdır. Yanlış yorumlamayı en aza indirmek için sözeylemlerin kültürel bağlamı da dikkate alınmalıdır. Aynı sözcü farklı bağlamlarda farklı anlamları ifade edebilir. Kültürlerarası çalışmalar, çevirideki edim bilimsel uyumsuzlukların metindeki tüm sosyal ağı değiştirebileceğine işaret eder (2019, s. 13-24). “Bir konuşurun kastettiği şey mutlaka söylenen şey değildir.” Bu durumda sözcelerin söylenenden daha fazlasını içerdiği anlaşılır (Bruti, 2019, s. 20).

Düzsöz edimi (locutionary act); *edimsöz edimi* (illocutionary act) ve *etkisöz edimi* (percolutionary act) olmak üzere sözcelerin üç boyutu bulunur. Düzsöz edimi

anlamalı bir cümlenin dile getirilmesiyle meydana gelir. Burada kastedilen anlamalı bir söz dizisidir. Edimsöz ediminde; söz vermek, uyarmak gibi eylemler gerçekleştirilir. Etkisöz edimi ise sözcenin bir bağlam çerçevesinde yarattığı etkidir (Yule, 1996, s. 48-49)

Searle (2000, s. 49-50), edimsöz edimlerini beş kategoride değerlendirir:

- Kesinleyici (assertives): Bu edimsöz edimine örnek olarak; *ileri sürmek, iddia etmek, ısrar etmek, yemin etmek, tanıklık etmek* vb. verilebilir. Amaç bir sözcenin doğru olduğunu dinleyiciye aktarmaktır.
- Yöneltilici (directives): Bu edimsöz edimleri, dinleyiciyi bir şey yapmaya yönlendirmeyi amaçlar. Örneğin: *rica etmek, talep etmek, emretmek, izin vermek* vb.
- Yükleyici (commissives): Burada konuşur, gelecek zamandaki eylemler için taahhüt verir. Örneğin: *bir şey yapmayı reddetmek ya da teklif etmek, söz vermek* vb.
- Dışavurucu (expressive): Çeşitli ruh hallerinin ifade edildiği edimsöz edimleri bu kategoriye dâhil edilir. Örneğin: *teşekkür etmek, selamlaşmak, özür dilemek, tebrik etmek, taziyede bulunmak* vb.
- Bildirge (declaration): Bu kategoriye giren edimsöz edimleri, kullanıldığı zaman yeni bir durumun oluşmasına neden olur. Örneğin: *istifa etmek, ilan etmek, suçlu bulmak* vb.

Çeviride sözeylemin eş değeri sağlanmaya çalışılırken, biçimsel değişkenin başka bir dilde farklı edimsel eylemleri oluşturabileceği dikkate alınmalıdır (Blum-Kulka, 1981, s. 92). Tüm sözeylemlerin çevirisi mümkün olmakla birlikte kültürel öğeler ve bağlam gibi etkenler bu durumu zorlaştırır. Dolayısıyla sözeylemlerin yorumu birden çok koşula bağlıdır. Çevirmen bu durumda, söylemdeki iletiyi erek dilde oluşturmanın yanı sıra dolaylı söylemin de nasıl aktaracağını çözmelidir. Sözeylem çevirisinin amaçlanan başarıya ulaşması erek dilde aynı ya da benzer etkiyi oluşturmasına bağlıdır. Bu durumda etki sözeylem ön plana çıkmaktadır. “Edim bilim ve çeviri bilimin kesişme noktasında, sözeylem kuramı yol gösterici dizgeler ve çerçeve sunar.” (Kansu Yetkiner, 2009, s. 64, 75-76).

Hickey'e göre kaynak metnin, okurları üzerinde kurguladığı bir etki (ör. bir şeye ikna etme) söz konusudur. Bu etkileri erek metin okurlarının da deneyimlemesi gereklidir. Edebî çevirilerde yer tasvirleri, karakter vb. unsurlar çoğunlukla erek metne kolay aktarılıyor gibi görünür fakat bunlar erek okur üzerinde değişken tepkilere sebep olabilir. Erek okur, orijinal metnin okurlarından daha farklı bir tepkiye sahip olabilir. Dolayısıyla dile özgü karakteristik kullanımlar ve üslup gibi özellikler çevirmen için zorlayıcıdır. Bu gibi durumlarda çevirmen, etki söylem aracılığıyla kaynak metnin estetik deneyimlerini sağlayabilir. Hickey, burada *işaretleme* (marking), *yorumlama* (exegesis) ve *yeniden bağlamaştırma* (recontextualisation) stratejilerini tartışır. İşaretlemelelerde okur, yabancı kültürle karşı karşıya bırakılır ve doldurulması gereken anlamsal boşluklara müdahale edilir. İşaretleme, etkisöz edimiyle çelişir ve istenilen etki zayıf düzeyde sağlanabilir. Yorumlama ise kültürel öğelerin çağrışımını yapma amacıyla kullanılır. Yeniden bağlamaştırma ise kendi deyimleriyle daha radikal bir stratejidir. Etkisöz edimi, erek metinde yeniden oluşturulur (1998, s. 220-226).

Görüldüğü üzere kaynak metnin hangi metin türüne ait olduğu, çevirmenin karar ve yorum süreçlerinde önemli olan bir husustur. Kaynak metnin türünü belirlemek, çevirmenin nasıl bir yol izleyeceğini belirlemesi açısından önem taşır. Örneğin bilimsel bir makale gibi bilgilendirici metin türlerinde içeriğin eksiksiz ve yanlışsız erek dile çevrilmesi gerekir. Bu metinlerin odak noktası kaynak dildir. Reklam gibi işlevsel metin türlerinde ise amaç hedef kitleyi ikna etmek, yönlendirmek ve belirli bir tepkiyi uyandırmak olduğu için farklı bir çeviri stratejisi gerektirir. Roman, hikâye ve şiir gibi anlatımcı metin türlerinde ise erek dilde eş değer etkiyi oluşturabilecek stratejiler belirlemek ön plandadır. Bu metinler aynı zamanda sanatsal bir işlevi içerir. Anlatımsal metinlerin sanatsal işlevi ve dilin estetik boyutu göz ardı edilmemelidir. Çevirmen, yazarın üslubunu kavrayarak erek dilde estetik bir biçim verme çabasında olmalıdır (Uğurlu ve Dolmacı, 2020, s. 87, 90-91). Bir metnin işlevi, metnin üretildiği topluluklara göre değişiklik gösterebilir. Örneğin bir makale ya da kılavuz hem kaynak metinde hem de erek metinde bilgilendirici işleve sahiptir. Ancak bir politika metni kaynak metinde ikna edici bir işleve sahipken aynı metnin erek dildeki çevirisi sadece bilgilendirici işleve sahiptir (Schäffner, 1995, s. 1).

1.5. TEMEL KAVRAMLAR

1.5.1. Kültür

Kültür, bir başka kültürle karşılaşıncaya kadar çoğunlukla “görünmezdir” (Kottak, 2021, s. 2). Karmaşık doğası gereği kültürün tek bir tanımı yoktur. Bu, kültüre farklı açılardan bakılmasını gerekli kılar.

Kültürel antropolojiye göre kültür; insan biyolojisini, duygusal ve bilişsel gelişimini Őekillendiren önemli bir etkidir. Örneğin kültür, bir toplumda yaşayan kişilerin hangi faaliyetleri yapması ya da yapmaması gerektiğini belirler. Bireysel ya da takım sporlarına teşvik edilen kişilerin fiziksel yapılanması da buna göre etkilenecek ve gelişecektir. Bu, kültürün insan fizyolojisi üzerindeki etkisine bir örnektir. İnsanlar, doğduğu andan itibaren bulunduğu topluluğun kültürüne maruz kalır ve inançlarını, davranışlarını bu bağlamda geliştirir. İnsanlar iletişim sürecinde kullanmak üzere birtakım kültürel semboller üretir. Bu semboller jest, el hareketi ya da ses olabileceği gibi bir nesne de olabilir. Sözlü ya da sözlü olmayan semboller kültürel öğrenme sürecine özeldir. Her topluluk bu sembolleri kullanabilme yetisine sahiptir (Kottak, 2021, s. 6, 21-24). Aynı sembolü kullanan farklı kültürler, aynı anlamı taşımayabilir. Bir sembolün diğer kültürde ne kadar kullanılabilir olduğu açık değildir. İletişim ortamındaki sözel olmayan semboller, farklı kültürlerde yanlış anlamaya sebep olabilir. Kültürün üretmiş olduğu semboller, insanların bütünleşmesini sağlar (Broszinsky-Schwabe, 2011, s. 25).

Kottak’a göre kültürel değişimler; yayılma (difüzyon), kültürleşme ve bağımsız buluş ile meydana gelir. Komşu topluluklar arasındaki etkileşimler, kültürel unsurların bir toplumdan diğerine yayılmasını sağlar. İki kültür arasında evlilik, savaş gibi olaylar varsa yayılma doğrudan gerçekleşir. Bazı durumlarda kültür taşıyıcılığı yapan başka bir topluluk aracılığıyla kültür dolaylı yoldan yayılabilir. Günümüzde ise kültürel unsurlar, teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir Şekilde yayılır. Kültürleşme kavramı ise toplulukların uzun süreli ve yoğun temasının sonucunda yapılan kültürel alişveriştir. Bu durumda her grup kendi özgünlüğünü sürdürmekle birlikte diğer gruptan aldığı kültürel unsurları kopyalar. Bağımsız buluş kavramı ise toplulukların

karşılaştıkları problemlere karşı geliştirdiği çözümleri ifade eder. Bu çözümler kültürel izler taşımakla birlikte kültürün değişmesinde de aracı durumundadır (2021, s. 34-35). Kültürel bir değişim, uyum aracılığıyla meydana gelir. Bu değişim, toplumun diğer kurumlarını dolaylı olarak ya da doğrudan değişime iter. Bu açıdan kültür, aynı zamanda sosyal değişme kuramı olarak da anılır. Çünkü aynı kültürün üyeleri arasında dahi bireysel farklılıklar bulunur (Güvenç, 2020, s. 132-142).

Kültür, pek çok alt kültürü de içerir. Bu durum tarihsel süreçte yaşanan çok yönlü etkileşimlerin bir sonucudur. Aynı topluluk içerisinde farklı kültürel arka plana sahip olan insanlar bir arada yaşayabilmektedir. Saf bir kültür olmamakla birlikte kültürlerin birbirlerine üstünlükleri bulunmaz, yalnızca farklılık gösterirler (Demir, 2020, s. 57; Demir, 2022, s. 47). Kültürün bir diğer özelliği ise bütünleştirici olmasıdır. Ancak kültürün kendisi tam anlamıyla bütünleşmiş bir sistem olarak tanımlanamaz. Çünkü tarihsel ve çevresel etkiler, kültürel dinamikleri devamlı olarak etkiler (Güvenç, 2020, s. 134)

Kültürün, toplumsal cinsiyet rollerini inşa etmede de kayda değer bir etkisi bulunur. Burada biyolojik cinsiyet ve kültürel cinsiyet ayrımı dikkate alınmalıdır. Her kültür, kadın ve erkek anatomisinin farklılıklarını anlamlandırarak bireylerin toplumdaki görevlerine rehberlik eder. Dolayısıyla biyolojik olarak belirlenen cinsiyet, kültür tarafından inşa edilir (Haviland, 1975, s. 36-44).

Topluluk üyelerinin çevrelerini anlamak üzere başvurdukları bir rehber, kod ve kurallar dizisi olarak tanımlanabilen kültür, dinamik bir yapıya sahiptir. Topluluklar değişen yaşam koşullara uyum sağlamak ve çözüm bulmak için bu kurallar üzerinde değişiklik yapar. Bu, sözcükler veya sözcük gruplarının, jest ve mimiklerin anlamlarının farklı bir kültürel durumu temsil etmek ya da çağrıştırmak üzere değişebileceği anlamına gelir. İnsanların durum veya olayları nasıl algılayacağı ve nasıl tepki verecekleri de kültür tarafından belirlenir. Toplulukların her davranışı, kültürel bağlamda farklı anlamları içerebilir. Bu açıdan kültür, gerçekliğe anlam verir ve gerçekliği algılayış biçimimizi şekillendirir. Sözlü veya sözlü olmayan kültürel simgeler, topluluk üyelerinin daha uyumlu bir biçimde yaşamasına olanak sağlar (Bates, 2009, s. 47-50).

İletişim, kültürün önemli olan bir diğer özelliğidir. Bir iletişim ortamında insanlardan ziyade kültürlerin bir araya geldiğini belirtmek mümkündür. Bir iletinin anlamını üretmek, iletişim süreçlerinin nasıl ilerleyeceğini belirler. Her birey iletiyi, üyesi olduğu toplumun değerlerine göre anlamlandırır. Söz konusu değerlerle karşı tarafın sözceleri ve tutumları değerlendirilir. Kültür burada görünmez bir filtre işlevindedir. Bir iletinin anlamı da yalnızca sözcede saklı değildir. İletinin söylendiği bağlam, jestler, mimikler ve sözlü olmayan birçok değişken anlamı oluşturur (Bourse, 2021, s. 59-63, 169, 175).

Kültürlerarası iletişim durumunda iletinin üretildiği bağlamın dikkate alınması, iletilerin çoğul anlamlara sahip olabileceğinin farkında olunması gereklidir. Bu, iletişim yetisidir. Bireyler, kültürel anlam taşıyan bir bağlamda iletişimsel yetiye ihtiyaç duyar (Bourse, 2021, s. 66-79).

1.5.2. Dil ve Kültür

İnsana özgü olan dilin en önemli işlevi, topluluklar arasında iletişim aracı olmasıdır. Tüm diller, konuşurlarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde üretkendir (Demir ve Yılmaz, 2014, s. 16).

Sosyal ve coğrafi koşullardan kültürel ve tarihî gelişmelere kadar birçok şey dile yansır (Johanson, 2009, s. 62). Topluların kültürlerine ilişkin bilgileri, konuşma dilinde ya da yazı dilinde bulmak mümkündür. Toplumbilimsel açıdan bakıldığında dil, bir toplumun kültürel yaşayış biçimlerini, inançlarını, dünyayı algıma ve davranış biçimlerini içerir. Dil, “tüm yönüyle kültürün aynasıdır.” Dil ve kültür arasındaki ilişkileri inceleyen Humboldt, bir toplumun dilinden o toplumun kültürüne ve düşünüş biçimlerine inebileceğini savunur. Humboldt’a göre dil, bir ulusun kültür düzeyini gösteren en iyi araçtır ve düşüncenin gerçekleşmesinin bir koşuludur (Aksan, 2020a, s. 11-13, 65). Kültürlerarası ilişkilerin yansılarını da dilde bulmak mümkündür. Bu duruma örnek olarak; İslamiyet’in kabulünden sonra Arap ve Fars kültürüne ait kültürel terminolojinin dile yansması gösterebilir. En eski geleneklerin izlerini, konuşma dilinde bulmak mümkündür. Örneğin “darısı başına” deyimini Şamanların Tanrılara sunduğu saç törenleriyle ilişkilidir (Aksan, 2017, s. 161, 164).

Kültür, karşılaşmış olduğu her kültürden bazı unsurları alarak kendi bünyesinde dönüştürür. Dolayısıyla dil, çağlar boyunca yaşanmış bir kültürün ve tarihin özeti olarak da tanımlanabilir (Kaplan, 2021, s. 154-155). Topulukların kültüre has özellikleri yalnızca farklı bir kültürle karşı karşıya geldiklerinde ortaya çıkar ve farklılıklar, başka bir ifadeyle uyumsuzluklar görünür. Bu da kimi durumda kültürel çatışmaya neden olur (Aksan, 2020b, s. 17).

Kültürel gelişimler, farklı kültürlerle meydana gelen temaslar sonucu oluşur. Her kültür kendine yakın gördüğü kültürel unsuru bünyesine alarak geliştirir. Örneğin Arapça kökenli olan akıl sözcüğü üzerinde geliştirilmiş yaklaşık yirmi kadar deyim vardır: akıl defteri, akıl hocası, akıl kesmek, akıl almak vb. Dolayısıyla hiçbir kültür saf değildir (Kaplan, 2021, s. 34-40). Kültürü besleyen bir diğer önemli alan da dindir. Burada dikkat çeken bir husus; aynı dini kabul eden milletler, aynı dinin esaslarına sahip olmasına rağmen kültürel tutumlarının, düşünce biçimlerinin ve kültürel eserlerinin farklılık göstermesidir (Kaplan, 2021, s. 16-17)

Kültürel bir değişim yaşayan topluluğun düşünüş ve ifade biçimlerinde de benzer değişimler görünür. Bu, dil ve kültürün ayrılmaz olduğuna işaret eder. Bir toplumun edebiyatı, felsefesi, sanatıyla birlikte bütün kültürü dile bağlıdır. Tüm bunlar yalnızca dil ile düşünülür ve ifade edilir. Dil aynı zamanda kendi içindeki ihtiyaçlara ve koşullara bağlı olarak değişmeye devam eder. Bir kavrama yüklenen anlamsal değerler farklılaşabilir. Bir yönde gerçekleşen değişimler diğer tüm yönleri de etkiler. Dolayısıyla kültür yönündeki bir değişim, düşünüş ve ifade ediş biçiminde de değişimlere sebep olur (Akarsu, 1998, s. 80-89)

Dil ve kültür arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir metafor örneği buz dağıdır. Bu metafora göre buzdağının görünen kısmı kültürün küçük bir kısmıyla birlikte dildir; buz dağının görünmeyen büyük kısmı ise kültürün görünmeyen yönüdür (Jiang, 2000, s. 328). Whorf da dil, kültür ve davranış arasındaki ilişkinin tarih boyunca birbirini etkilediğini ve iç içe geçmiş olduğunu vurgular (Özdil, 2015, s. 34). Kültürel birikimler dil ile sağlanır, kültürün yansımaları kendini dilde gösterir. Toplumun her kesimi tarafından öğrenilen kültür, hayat tarzı bilgisi ve bu bilginin pratiğe dönüşmesidir. Dil ve kültür toplumu biçimlendirdiği gibi toplum da kültürü biçimlendirir (Bakıner Çekin ve Çalışkan, 2020, s. 163-175).

Deutscher, konuşurların belirli bir alanda ürettiği kelime sayısını (ör. Eskimoların kar hakkında sahip olduğu sözcük sayısı) bir kenara bırakarak bir dilin, kültürü derin bir şekilde nasıl yansıttığı; farklı kültürlerin dünyayı algılama biçimlerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu üzerinde durur. Yazar, kültürel farklılıkların dile yansıdığını ve ana dilin düşünme ve algılama tarzını etkilediğini savunur. Buna göre dil, kültür ve düşünce arasındaki ilişki en az beklenen yerde kendini gösterir. Saptanması kolay olan giyim kuşam, yemek kültürü, nezaket biçimleri gibi kültürel olgular yüzeyseldir. Fakat fark edilmesi kolay olmayan kültürel olgular, kültürün derin yüzüdür (2019, s. 14). Kültür; İngilizce sözlükte “eğitilmiş olma hâli”, Almanca sözlükte “sanat edinimi”, Fransızca sözlükte ise “muhakeme ve zevk alanlarında yetilerin geliştirilmesi” olarak tanımlanır. Deutscher’ın da işaret ettiği üzere kültür sözcüğünden ne anladığımız dahi kendi kültürel yapımızla doğrudan ilgilidir (2019, s. 16).

Sapir-Whorf’un dil ve düşünceyle ilgili görüşlerini eleştiren Deutscher, Boas-Jakobson ilkesine dikkat çeker. Boas, gramerin dildeki rolü üzerine çalışır; Jakobson da dilsel ve kültürel farklılıkların çeviri sürecine etkisiyle ilgilenir. Gramerin önemli bir işlevi, “her deneyimin dile getirilmesi gereken yönlerini” belirlemesidir. Bu düşünceleri destekleyen Jakobson’a göre “Diller esas olarak neyi aktarabildikleri açısından değil neyi aktarmak zorunda oldukları açısından ayrılırlar.” (2019, s. 154-156).

1.5.3. Çeviri ve Kültür

“Çeviri, yapısı ve sınırları kesinkes belirlenmiş bir olay değil, belli bir kültür dizgesi içindeki ilişkilere bağımlı bir etkinliktir.” (Even-Zohar, 2004, s. 200). Bir başka tanıma göre çeviri, kaynak metnin erek dildeki yeni okur kitlesi için yeniden yazılması ve yeniden ifade edilmesi olarak tanımlanır (Gutt, 1998, s. 46). Yeniden yazma sürecinde çevirmen, dil dışı ve/veya dilsel sebeplerle kaynak metin üzerinde değişimler (text manipulation) yapar (Bassnett, 2014a, s. 32).

Tarihsel boyutta hem sözlü çeviriler hem de yazılı çeviriler bilimsel ve dinî amaçlar başta olmak üzere önem atfedilen metinlere ulaşılmasını sağlar (Munday, Pinto & Blakesley, 2022, s. 12). Çeviri tarihinin insanlık tarihi kadar eski

olmasına rağmen çeviri üzerine teorik yaklaşımlar 1950'lerde kendini gösterir. Yalnızca dilsel farklılıklar açısından ele alınan çeviri sürecinde, dil dışı unsurların da dikkate alınması gerektiği vurgulanmaya başlanır (Schäffner, 1995, s. 1).

Çevirinin tam olarak neyi başarması gerektiği konusundaki genel kanı, erek metnin orijinalin anlamını doğru şekilde iletmesi gerektiğidir. 1960'lı yıllardan itibaren çeviri teorilerinde ve çeviriyi iletişimin bir parçası olarak görme eğiliminde artış gerçekleşir (Gutt, 2010, s. 69).

Even-Zohar, çeviride kültürün dikkate alınması gerektiğini ileri sürerek yeni bir başlangıç noktası oluşturur. Ona göre çeviride, kültür gözetilmeli ve erek dilde kabul edilebilir karşılığı verilmelidir. Bassnett ve Lefevere göre "Bir metin bir bağlamda üretilir ve daha sonra farklı bir geçmişe ve farklı beklentilere sahip başka bir okur kitlesi için başka bir bağlama aktarılır." Bu, erek okur ve kaynak metin okurunun alımlama süreçlerinin çoğu zaman farklılık göstereceği anlamına gelir (Bassnett, 2014b, s. 85). Lefevere ve Bassnett çeviride bağlam, tarih ve kültürün önem arz ettiğini vurgular. Çeviri incelemesi hem kaynak metnin kültürel göstergelerine hem de erek metnin kültürel göstergelerine gömülü bir metin olarak yeniden tanımlanır. Böylece çeviri, 1990'lı yıllarda biçimci olmaktan uzaklaşarak kültürü odak noktasına alır ve "kültürel dönüş" olarak adlandırılan yeni bir dönem başlar. Çevirmenin tercih edeceği stratejiler artık kültür tarafından belirlenir. Çeviri, kaynak metnin ve erek metnin bağlamında var olan bir dizi güç ilişkisi içindedir (Bassnett, 1998, s. 123, 160).

İşlevsel eşdeğer çeviri yaklaşımıyla bilinen Nida'ya göre çevirinin amacı: kaynak metindeki mesajın biçimini alıcı dilin özelliklerine göre uyarlamak, anlam ve üslup açısından eş değer uygunluğu sağlamak ve eş değer iletişim kurmaktır. Bu amaçların yerine getirilmesi için metin üzerinde küçük değişimler yapılmalıdır. Radikal değişimler ise biçimsel karşılıkların erek kültür için tamamen belirsiz ve anlamsız olduğu durumlarda yapılmalıdır (Nida, 1964, s. 226).

Nida, kaynak metnin anlamsal çözümlemesi için beş aşamaya işaret eder:

- Tek tek ele alınan birimlerin sözlüksel ve dil bilgisel özellikleri: Burada hem biçim hem de içerik göz önünde bulundurulmalı, ardından göstergesel vb. anlamlar tespit edilmelidir.

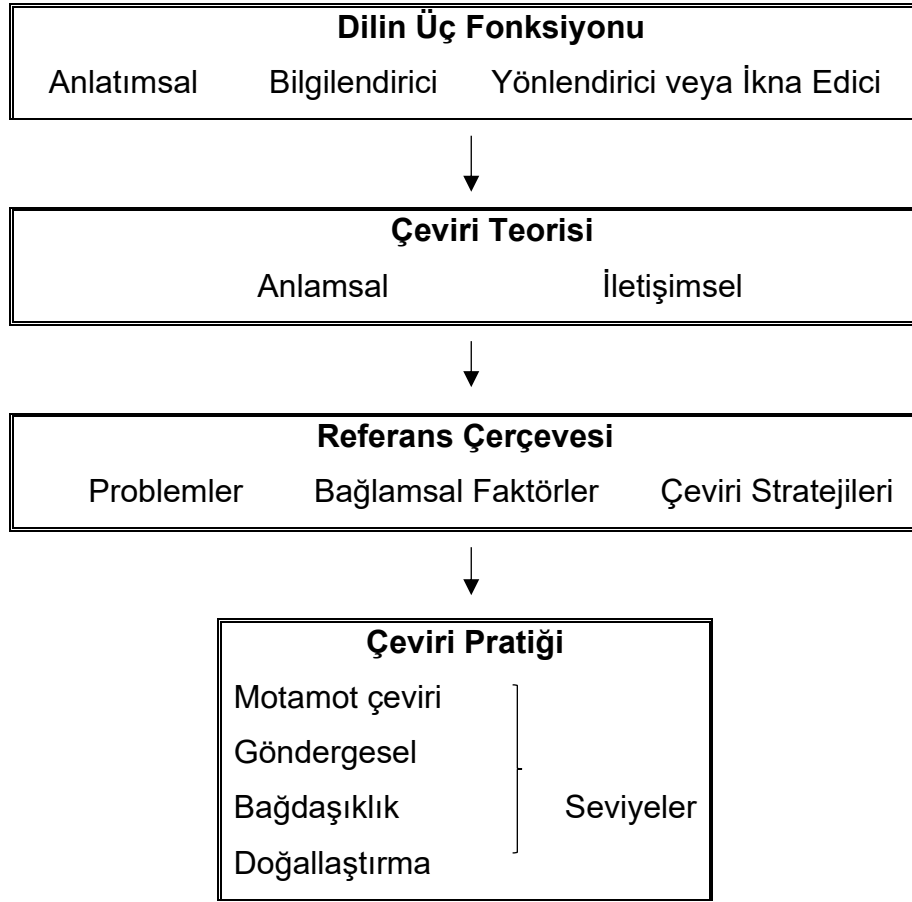
- Söylem bağlamı: Bir sözce tek başına ele alınmamalı, toplam söylemin bir parçası olduğu unutulmamalıdır.
- Bildirişim bağlamı: Kaynak metindeki mesaj, iletişim ortamını oluşturan zaman, mekân, niyet, arka plan bilgisi vb. koşullara göre çözümlenmelidir.
- Kaynak dilin kültürel bağlamı: Sözcüklerin temsil ettiği anlamlar kültürle belirlendiği için kültürel koşullara hâkim olunmalıdır.
- Erek dilin kültürel bağlamı: Çevirinin erek okur için kabul edilebilir yapıda olması gereklidir (2004, s. 101-106).

Newmark'ın çeviri yaklaşımları ise “anlamsal çeviri” ve “iletişimsel çeviri” odaklıdır. İletişimsel çeviri Nida'nın işlevsel/dinamik eş değerlik yaklaşımına benzer olduğu söylenebilir. İletişimsel çeviride, kaynak metnin kendi okuyucuları için amaçladığı etki erek metin okuyucusunda da elde edilmeye çalışılır. Anlamsal çeviri yaklaşımında ise kaynak metnin bağlamsal anlamı verilmeye çalışılır. Bu yaklaşım aynı zamanda Nida'nın biçimsel eş değerlik yaklaşımını andırır (Munday, Pinto & Blakesley, 2022, s. 59).

Newmark'a göre (1991, s. 10-11) anlamsal ve iletişimsel bir çeviride, eşdeğerlik erek dilde kabul edilebilirlik esaslarına dayanır. Bu çeviri, kültürel mesajların iletilmesi gereken durumlarda kullanıma uygun olabilir.

Şekil 1

Newmark'ın İşlevsel Çeviri Teorisi

Kaynak: Newmark, 1988, s. 20.

Newmark, kültürü “belirli bir dili ifade aracı olarak kullanan bir topluluğa özgü yaşam ve tezahürler” olarak betimler ve aynı zamanda kültürün, “evrensel” ve “kişisel” dilden ayrılması gerektiğine işaret eder. Örneğin “ölmek” “yaşamak” gibi kavramlar evrenseldir ve bunların çevirisinde bir engel yoktur. Fakat “dacha” “tagliatelle” gibi kavramlar bir kültüre aittir. Kaynak ve erek dil arasında kültürel bir örtüşme olmadıkça çeviri süreci zorlaşır. Bunun yanı sıra bir dilde farklı alt kültürlerin de yer aldığı bilinir. Bir dilin konuşurları, yaşadıkları coğrafyanın koşullarına bağlı olarak kendi kültürel terminolojisini oluşturur. Buna genel olarak *kültürel odaklanma* denilir. Örneğin; Fransızların şarap, Arapların deve ile ilgili

kültürel ifadeleri kültürel odaklanmadır. Söz konusu ögeler çeviri metninde boşluklara neden olabilir (Newmark, 1988, s. 94-96).

Çeviride kültürel ögelerin ilettiği mesaj dışarıda bırakıldığında erek dilin okur kitlesiyle bir iletişim kurulamaz ve anlamsal boşluklar oluşur. Bu durumda “componential analysis” bileşen analizi yöntemi izlenebilir. Burada kültürün ilettiği mesaj vurgulanır. Kaynak metin ve erek metin arasındaki ortak bileşenler ele alınır ve gerekli durumlarda bağlamsal bilgiler eklenir (Newmark, 1988, s. 96).

Newmark (1988, s. 95) kültürel ögeleri şu şekilde sınıflandırır:

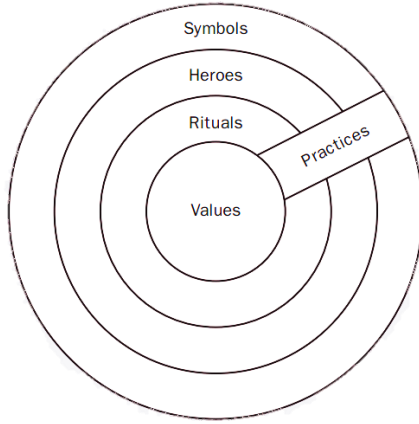
1. Ekoloji: flora, fauna, rüzgarlar, ovalar, tepeler
2. Maddi kültür: yiyecekler, giysiler, evler, kasabalar, ulaşım
3. Sosyal kültür: iş, eğlence, sanat
4. Kuruluşlar, gelenekler, faaliyetler, kavramlar: siyasi ve idari, dinî –tapınaklar-sanat
5. Jestler ve alışkanlıklar

Hofstede, kültürel farklılıkların göz ardı edilmesinin iletişim kopukluğuna neden olabileceğine işaret eden bir diğer araştırmacıdır. Ona göre kültür, kolektif bir olgudur ve aynı sosyal çevrede yaşayan insanlar tarafından paylaşılır. İnsanlar içinde büyüdükleri ve yaşam deneyimi elde ettikleri sosyal çevrede kültürü öğrenir ve yaşamı boyunca bu kalıpları taşır. Kültür sonradan öğrenilen bir olgudur, kişinin genlerinden değil sosyal çevresinden kaynaklanır. Bireylerin sevinç, öfke, utanç gibi duyguları nasıl ifade ettiği kültür tarafından belirlenir. Hofstede vd. kültürel tezahürleri bir soğan kabuğunun katmanlarına benzetir (bk. Şekil 2). En dış katmanda yer alan semboller, yalnızca aynı kültürü taşıyan insanlar tarafından tanınan, belirli bir anlam ifade eden kelimeler, jestler, resimler ya da nesnelere. Bu semboller sürekli bir gelişim içindedir, kolaylıkla yenileri geliştirilir ve eskileri unutulur. Bir sonraki katmanda bulunan kahramanlar, bir kültüre rol model olarak hizmet eden hayali ya da gerçek kişiliklerdir. Bir alt katmanda yer alan ritüeller, kolektif faaliyetlerdir. Burada sosyal ve dinî törenler, selamlaşma ve saygı gösterme davranışları bulunur. Kültürün çekirdeği ise değerler tarafından oluşturulur. Değerler ise belirli durumları diğerlerine tercih etme –tehlikeli ve

güvenli, çirkin ve güzel, yasak ve izin verilen, makul ve uygunsuz – eğilimleridir (Hofstede vd., 2010, s. 4-9).

Şekil 2

Kültürün Derinlik Seviyeleri

Kaynak: Hofstede vd., 2010, s. 8.

Şekil 2’de son üç katmanı oluşturan semboller, kahramanlar ve ritüeller “uygulamalar” olarak işaretlenir. Bu, işaretlenen katmanların dışarıdan görülebilir olduğu ancak kültürel göndermelerinin saklı olduğu anlamına gelir (Hofstede, 2010, s. 8).

Çeviri ve kültür ilişkisine bakıldığında araştırmacıların çoğu kültürün ayrılmaz bir şekilde çeviriyle ilişkili olduğunu ileri sürer. Çeviri olgusunun temel yönlerinden biri kültürel öğelerin erek metne aktarılmasıdır. Çevirmenlerin bu noktada kültürlerarası farklılıklarda bir köprü işlevi görerek kaynak metindeki kültürel bilgileri olabildiğince koruması ve aynı etkiyi yaratması gerekir. Öncelikle her dilin kültüre özgü öğelerinin geniş bir yelpazesi vardır. Bu öğelerin erek metne aktarılması yönünde çeşitli çeviri yaklaşımları bulunur. Genel yaklaşım ise *yerlileştirme* ve *yabancılaştırma*dır. Yerlileştirme yaklaşımının odağında erek kültür/metin vardır ve yabancı unsurlar yerel unsurlar ile değiştirilir. Okurların, yabancı kültürü aşina oldukları kendi kültürleri ile ilişkilendirmesi beklenir. Burada çeviri metni, okur için daha anlaşılır olmakla birlikte yabancı kültür keşfi en az düzeydedir. Yabancılaştırma yaklaşımının odak noktası ise kaynak kültür/metindir. Okur, kaynak metnin kültürel öğelerine maruz bırakılır, burada

okur yeni bir bakış açıları edinebilecek bir konumda olur. Kültürel çevirilerde öne çıkan sorunlardan biri erek kültürde olmayan sözler, davranışlar, atasözleri, deyimler gibi unsurlardır. Dolayısıyla iki kültür/iki dil arasındaki ortak kültürel bilgiler sınırlı olabilir. Bazı durumlarda kültürlerarası benzerlikler olabileceği gibi bazı durumlarda da kültürel bir ögenin erek dilde hiçbir karşılığı olmayabilir. Kültürel çevirinin doğası gereği çevirmenin; metnin üretildiği bağlamın, sosyolojisinin ve tarihinin bilincinde olması gerekir (Kitanovska-Kimovska & Neshkovska, 2018, s. 165-174).

Eco'ya göre hiçbir metin tamamlanmış değildir ve her okur, metni yeniden yaratmak suretiyle anlar. Bu nedenle aynı eser üzerine çalışan farklı çevirmenlerin ortaya koyduğu çeviri eserler arasında yorum farklılıkları görülür. Çeviri etkinliği yalnızca biçime indirgendiğinde okur üzerindeki etki de farklılaşır. Edebî metinler tek bir anlama ve yoruma sahip değildir. Yücel, bu noktada yaratıcı bir edime sahip olan çevirmenin, metnin dil içi ve dil dışı etmenlerini değiştirerek bir bütünlük sağlayabileceğini söyler (Yücel, 2015). Fernandez Guerra, kültürel öğelerin çevrilmesinde kullanılan on beş stratejiyi özetler ve en çok tercih edilen stratejinin *uyarlama* (adaptation) olduğu sonucuna ulaşır. Bu stratejide, erek dilde karşılığı bulunmayan kültürel unsurlar uyarlama suretiyle, işlevsel karşılığı oluşturulur (bk. Fernandez Guerra, 2012).

Nida'ya göre (2001, s. 13, 27) dil, kültürü temsil eder ve sanılanın aksine kültürün küçük bir parçası değildir. Kültürün işleyişinde ve devam ettirilmesinde vazgeçilmezdir. Vermeer, çeviriyi yalnızca dilsel bir aktarım olarak değil aynı zamanda bir kültür aktarımı olarak tanımlar. Bu durumda çeviri sürecinde hem kaynak dilin kültürel boyutları hem de erek dilin kültürel boyutları ele alınmalı, kültürün ve çevirinin birbirini şekillendirmedeki rolü incelenmelidir. Vermeer'in Skopos kuramında "Kültür ögesi olarak algılanacak ve aktarılacak olan nedir?" sorusu öne çıkar (Akalın, 2006, s. 77).

Yazın çevirileri; sözcük, söz dizimi ve bütün söylem düzleminde çok yönlü bir değerlendirme yapmayı gerektirir. Bir çevirmen, farklı özelliklere sahip iki romanı Türkçeye aynı biçimle çevirirse bu, en az bir romanın işlevsel karşılığının erek dilde oluşturulamadığını gösterir. Dolayısıyla bir çevirmenin kendine özgü bir

biçemi olmamalıdır. Bir yapıtın oluşturulduğu kültürel ortamla çevirisinin sunulduğu kültürel ortam arasında bir koşutluk olmaması olağandır. Böyle bir sorun pek çok yan anlamın, göndermelerin, kültürel unsurların yitimine sebep olacağından dikkat edilmesi gereken bir noktadır (Yücel, 1978, s. 77-79).

Vardar'a göre çevirinin amacı anlamsal ve işlevsel eş değerklik sağlamaktır ve çeviri yeniden yaratma eylemidir. Ekinel-toplumsal nedenler çeviri sürecinde bilgi yitimine neden olabilir. Her dil belirli bir toplum içinde ekinel değerkler ile işlevini yerine getirir. Bu nedenle diller yalnızca iç yapılarına göre değil dış etkenler açısından da birbirinden ayrılır. Bu da çeviriyi güçleştiren bir etmen olarak karşımıza çıkar. Bilgi yitimi tamamen ortadan kaldırılamaz fakat çevirmenin kullanacağı stratejiler ile en aza indirilebilir. Vardar'ın vurguladığı bir başka önemli nokta ise dillerin yapısal ve kültürel özelliklerinin çeviriyi belli sınırlar içinde kolaylaştırıp zorlaştırabileceği ve benzer olduğu düşünölen dillerin sanılanın aksine yanılıcı ve zorlaştırıcı olabileceğidir (Vardar, 1978, s. 68-71).

Bahadır, çeviri eylemini en az iki kültür arasında gerçekteşen kültürlerarası bir cambazlık olarak tanımlar. Çevirmen iki kültürü hem temsil eder hem de kendisi üçüncü bir tarafı oluşturur (2008, s. 222-223). Çeviri sürecinin başlamasıyla birlikte kaynak metnin tüm katmanları yıkılır ve erek dilde yeniden yaratılır. Çeviri metin, kaynak metnin sesini bazı durumlarda alçaltır bazı durumlarda da yükseltir. İki metin arasındaki modölyasyonlar çevirinin doğası gereği aynı olamaz (Rifat, 2008, s. 111-113).

Nida ve Taber, çevirisi yapılacak ögelerin erek kültüre ayak uydurması gerektiğini söyler. Çevirmen, erek kültürde ögelerin doğru algılanmasını sağlamak durumundadır. Çeviri sürecinde her iki kültüre ait koşullar yok sayılmamalıdır (Gezer ve Can, 2019, s. 359-362).

Humboldt, farklı diller aynı kavramı gösteriyor olsa bile hiçbir zaman eşanlamlı olmadıklarını söyler. Kültürel ögeler yalnızca sözlük anlamlarına göre çevrilirse erek kültürde hiçbir anlamı olmayan bir söz dizisi elde edilmiş olur. Özellikle atasözleri ve deyim çevirileri erek kültürde benzer anlamı verecek şekilde ya da kaynak dildeki yakın bir atasözü ve deyim ile yapılmalıdır. Her dil, konuşurların düşöncelerini ifade etmek için yeterli düzeydedir. Fakat her dilin anlatma yolları

aynı değildir bu da çeviride sorunlara neden olur (Aksan, 2020a, s. 69, 76). Örneğin bir topluluk üyelerinin, içki içmek için bir işaret anlamında kullandıkları “mud in your eye” deyimini sözlük anlamına göre birebir çevrilirse anlamı çarpıtılmış olacaktır. Her dil, düşüncelerini farklı anlatım yollarıyla ortaya koyar ve her türlü kültürel birikimi içerir. Çeviri sürecinde kaynak dildeki bir ifade, erek dilin anlam çerçevesinde ele alınır (Newmark, 1998, s. 95).

Thriveni (2002), kültürel öğelerin çevirideki zorlaştırıcı etkilerini vurgulayan bir diğer araştırmacıdır. Örneğin bir kaynak metinde, bir kadının kullandığı aksesuarlar ya da kıyafetler onun evli ya da eşini kaybettiği anlamına gelebilir. Ya da bir yemek ismi o ülkeye özgü festivalleri ya da geleneksel öykülerin çağrışımını barındırabilir. Dolayısıyla erek dil için özel bir anlamı olmayan hedef dildeki bir sözcük ya da söz grubunun arkasında gizlenmiş kültürel bir çağrışım olabilir. Bu durumda kaynak dilin dil bilgisel yapısını ve kelime hazinesini bilmenin, yetkin bir çevirmen için yeterli olmayacağı söylenebilir. Thriveni’ye göre çeviri, benzer anlamlara gelen sözcükleri bulmak değil, görünen tüm kültürel engellere rağmen söylemek istenilenin erek dile en uygun şekilde çevirme yollarını bulmaktır.

Jakobson’a göre kaynak dilin dil bilgisel cinsiyet ayrımı dahi konuşurların mitolojik/kültürel tutumlarını yansıtabilir. Örneğin, cuma gününün bazı dillerde eril bazı dillerde dişil olarak kodlanması, toplulukların sahip olduğu farklı ritüellerle ilişkilendirilir. Bir başka örneğe göre Rusçada eril bir sözcük olan bıçak, yere düştüğünde bir erkek misafirin geleceğini; dişil bir sözcük olan çatal yere düştüğünde ise bir kadın misafirin geleceğinin anlamını taşır. Çevirmen bu tarz durumlarda dil bilgisel yapıların derinlerinde bulunan kültürel anlamları yeniden kodlamalıdır (2012, s. 130).

2. BÖLÜM: İNCELEME

2.1. KÜLTÜREL ÖGELERİN BAĞINTI KURAMIYLA ANALİZİ

2.1.1. Doğrudan Çeviri

Doğrudan çevirilerin, Nida'nın biçimsel eş değerlik yaklaşımıyla ve Newmark'ın anlamsal çeviri yaklaşımıyla benzerlik gösterdiğine yukarıdaki bölümlerde işaret edildi. Kaynak metinde kastedilen anlam, bilgi kaybına uğramadan erek metne çevrildiğinde doğrudan çevirinin gerçekleştiği söylenebilir. Bu strateji İAZ ve TT arasında ortak bir kültürün paylaşıldığı durumlarda kullanıldı.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Ayağı altındaki sikkeleri götürüp başına dolandırır. Sonra dendenin yanındaki tassadduq qutusuna salır</i> (Kebiri, 2012, s. 50).	Ayağının altındaki paraları eline alıp başının üstünde dolandırıyor . Sonra vites kolunun yanındaki sadaka kutusuna paraları bırakıyor (Kebiri, 2022, s. 61)

Türk kültüründe başın üzerinde para, darı, şeker vb. çevirmek, insanların başına gelebilecek olası kötülüklerden korunmaya atıfta bulunur. Bu uygulamanın aynı zamanda Şamanizm'deki saç törenleriyle de bağlantılı olduğu söylenir (bk. Taş, 2020, s. 94).

EM okurunun bu kültürel ritüele tanıdık olması nedeniyle burada doğrudan çeviri stratejisi uygulandı. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere hem kaynak metin okurunun hem de erek metin okurunun ortak kültürel ritüelleri paylaşması, çeviride bilgi kaybına yol açmaz. Hofstede vd. tanımına uygun olarak, ritüeller sınıfına giren bu kültürel unsur, kolektif bir faaliyettir. Farklı bir kültüre dışarıdan görünür olan bu ritüellerin kültürel göndermeleri saklı olabilir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Qastım yox idi Pervin'e bexse-bexs elerem. Pervin Timur'la qanlı bıçaq idi</i> (Kebiri, 2019).	Pervin'e bir kastım yoktu ama bahse girerim Pervin ile Timur kanlı bıçaklıydı (Kebiri, 2022, s. 104)

“Birbirini öldürecek kadar sevmemek” anlamında kullanılan “kanlı bıçaklı olmak” deyimini hem kaynak kültürde hem de erek kültürde yerleşik olduğu için doğrudan çeviri yapıldı. Aynı anlamı veren söz konusu iki deyim arasında yapıca farklılıklar bulunur. KM'deki “qanlı bıçaq” deyimini sıfat öbeğinden oluşurken EM'de “kanlı bıçaklı” deyimini ikilemeyle oluşur.

Atasözleri ve deyimlerin, kültürel unsur olarak semboller sınıfına girdiği söylenebilir. Kültürün en dış katmanında yer alan semboller (bk. Şekil 2): sözcükler, jestler, nesnelere ve resimlerden vb. oluşabilir. Semboller yalnızca aynı kültürü paylaşan insanlar için tanıdık (Hofstede vd., 2010, s. 4-9). Bu, atasözleri ve deyimlerin yalnızca kültürel bir bağlam içinde anlaşılabilir olduğunu gösterir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>“...yiyen itin qaşığı belinde olar” – oğlu deyip, seki üstündeki yazını çegeledi (Kebiri, 2012, s. 64).</i>	Oğlu “... yiye n itin, kaşığı belinde gerek ” deyip, masanın üzerindeki dosyayı hırsla çekip aldı (Kebiri, 2022, s. 74).

Erek kültürde “...yiye n itin qaşığı belinde olar” deyiminiyle benzerlik gösteren *pilav yiye n kaşığını yanında (veya belinde) taşır* deyimini mevcuttur. Deyimin anlamı: bir durumdan yararlanmak isteyen kişinin gerekli olan malzemeyi elinde bulundurması gerektir (https://sozluk.gov.tr/). KM'de bağlamsal ipuçları, adı geçen deyimini anlaşılır kıldığı için erek kültürün yerleşik kültürel kalıpları tercih edilmedi. Böyle bir strateji aynı zamanda KM'deki deyimini (varsa) diğer anlamlarını ve çağrışımlarını da okur için sınırlandırmamış olacaktır.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Nilfər kitabını götürüb, Sərvnazın böyründən qalxıb, dalı nimkətdə əyləşdi. Əlini burnuna çəkib, Sərvnaza yandı-qındı verib, dedi: İt hürər, kərvan keçər... Hələ yanacaxsan!</i> (Kebiri, 2016b, s. 31).	Nilüfer kitabını eline alıp, Selvinaz'ın yanından kalktı ve arkadaki mindere oturdu. Elini burnuna götürüp Selvinaz'a nispetle: " İt ürür kervan yürür... Daha da sinirleneceksin!" dedi.

"İt ürür kervan yürür" deyimi bir işin gerçekleşmesini istemeyenler eleştiride bulunsa da iş ilerlemeye devam eder anlamında kullanılır. Görüldüğü üzere adı geçen atasözünün anlamı her iki kültürde de tutarlılık gösterir. Bu nedenle çevirinin doğrudan gerçekleştiği ve bilgi kaybının olmadığı söylenebilir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Bu qızı görmək üçün günorta çağları hər harda olsaydı özünü karvansaraya çatdırıb, onun yolunu gözlərdi. Neçə ay olurdu ki mədrəsə qızlarının içində yalnız bu qız gözünü tutmuşdu.</i> (Kebiri, 2016b, s. 43).	Bu kızı görmek için öğle vakitleri her nerede olursa olsun kervansaraya gelip onun yolunu gözlərdi . Kaç aydan beri okuldaki kızlar arasında yalnızca bu kızı gözü tutmuştu .

Bu örnekte de benzer kültürel kullanımların olduğu görüldü. Birini beklemek anlamını ifade eden "yolunu gözlemek" deyimi ve güvenmeyi ifade eden "gözü tutmak" deyimi her iki kültür için tanıdık normlardır. Bu nedenle doğrudan çeviri, anlamsal bir kayıp olmadan gerçekleşir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Hə... Qoxdux, birə şillax atıb dəvənin gözünü çıxartdı</i> (Kebiri, 2016b, s. 32)	Evet... gördük , pire tokat atıp devenin gözünü çıkarttı .

Bu örnekteki altı çizili algısal fiillerin (perception verbs) (duymak, görmek, koklamak, dokunmak) metaforik anlamlarında farklılıklar olduğu görüldü. Algısal fiiller, anlamsal olarak değişerek soyut kavramları karşılayacak nitelikte kullanılır. Algı fiillerindeki çokanlamlılık kültürlere özgü olmakla birlikte evrensel boyutları da içerir (bk. Aslan Demir, 2018, s. 330). Erek dilde *görme-* algısal fiili anlamayı ve bilmeyi ifade eder, kaynak kültürde ise *kokla-/qox-* algısal fiilin anlamayı temsil ettiği görüldü. Dolayısıyla erek dilin anlam çerçevesine uygun olan algısal fiil seçildi. KM'deki "birə şıllax atıb dəvənin gözünü çıxartdı" deyiminin metaforik anlamı ise bağlamla anlaşılmalıdır. Bu atasözünü kullanan kişi, karşısındaki kişiye eleştirilerinin ona zarar vermediğini ima yoluyla anlatır.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Keçi qalıb can hayına, qəssab piy axtarır</i> (Kebiri, 2016b, s. 179).	Koyun can derdinde kasap et derdinde.

İki kültürde de anlamsal benzerliklerin aynı olduğu bu örnekte doğrudan çeviri stratejisi takip edildi. Yalnızca sözcük düzeyindeki değişimler "keçi>koyun" "yağ>et" eş değer etkinin sağlanmasında yeterli görüldü.

Adı geçen bu atasözü Farsçada da "گوسفند در فکر جانست و قصاب در فکر دنبه" (keçiye can kaygısı kasaba yağ kaygısı) kullanılır (Olgun, 1973, s. 165). KM'deki yapının sözcüksel olarak daha çok Farsçadan etkilendiği söylenebilir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Onu görüb tanıyandan bəri hər gün hovuz başında oturub, özünə nağil toxuyurdu... Birgün də özü Fərruxləqa cildinə girib, onu Əmir Ərsəlan görürdü. (Kebiri, 2016b, s. 100-101).</i>	Onu görüp tanıdığından beri her gün havuz başında oturup kendine hikâye dokuyordu... Bir gün de kendi Ferruh Lika kılığına giriyor, onu ise Emir Erselan olarak görüyordu.

Doğrudan çeviri stratejisi tercih edilen bu örnekteki kültürel atıf hem Azerbaycan sözlü geleneğine hem de Fars kültürüne ait olan Erselannameler ile ilgilidir. Emir Erselan hem alp tipi bir kahraman hem de âşık tipi bir karakterdir. Emir Erselan ve Ferruh Lika çeşitli sebepler nedeniyle birbirine kavuşamayan iki âşık rolündedir (Azeroğlu, 2021, s. 119). Kaynak metin yazarı, adı geçen bu isimlerin durumuyla karakterlerin durumu arasında benzerlik kurar. Bu ve benzeri örnekler “özel adlar” metin içi belirtikleştirme stratejisine uygun değildir. Gerekli olduğu hâlde metin dışı bilgilerin sağlanmaması bu gibi kültürel atıfların kaybolmasına sebep olabilir. Bu örnekte kültürel unsurlar, kahramanlar sınıfındadır. Bir kültüre ait rol model olarak öne çıkan kahramanlar gerçek kişiler olabileceği gibi hayali kişiler de olabilir (Hofstede vd., 2010, s. 4-9).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Səhərgül çiraqları yandırıb, bəxt aynasını ortaya, lələləri aynanın otay-butayına qoyup dedi: «Qaranlıq düşməmiş çırağıvı yandırdım. Gəlin otağında xoşyümn olar.»</i> (Kebiri, 2016b, s. 113).	Sehergül gaz lambalarını yakıp baht aynasını ortaya koydu, laleleri aynanın etrafına yerleştirip “Karanlık düşmeden lambayı yaktım. Gelin odasına yakışır.” dedi.

Metinde geçen “baht aynası” olduğu gibi erek dile alındı. Kaynak dilde kullanılan bu kültürel sembolün, erek dilde kültürel bir karşılığı bulunamadı. Baht aynası, kaynak kültürde düğün merasimlerinde kullanılan kültürel bir nesnedir. Aynada meydana gelen bir çiziğin bereketi kaçıracağına inanılır. Kaynak metnin bağlamı bu aynayla ilgili yeterli bilgiyi okurlara iletmediği için EM’ye doğrudan çevrildi.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Nerimanın yan daranmış xurmayı telleri, yastı burnu, seyrek bıçları altında açık qalmış ağzı, yanakı baxan qəhvəyi gözləri...</i> (Kebiri, 2016b, s. 100).	Neriman'ın yana taranmış kumral saçları, yassı burnu, seyrek bıyıkları altında açık kalan ağzı, yan yan bakan kahve gözleri...

Ele alınan bu örnekte doğrudan çeviri stratejisi izlendi fakat kültürel kayıpların olduğunu da söylemek mümkündür. Burada kültürel farklılıklardan kaynaklanan bir sorunun olmadığı düşünülebilir. Fakat Neriman isminin, kaynak metin yazarı tarafından isim karakterizasyonu yapma suretiyle tercih edildiği anlaşılır. Bu ismin kültürel bir derinliği bulunur. Bahse konu isim Şâhname'deki tarihî ve efsanevi bir karakterdir. Sam'ın babası ve Zal'in dedesidir. Klasik şiirlerde yiğitlik ve kahramanlığı temsil eder ve kasidelerde övülen kişiler genellikle Neriman'a benzetilir (bk. tebdiz). Bu isim erek kültürde ise erkeklerden ziyade güçlü kadınlar için tercih edilir. Dolayısıyla bu örnekte, isim karakterizasyonu ile erek okur üzerinde yaratılmak istenilen etki tam olarak sağlanamaz.

2.1.2. Dolaylı Çeviri

Dolaylı çevirilerin, Nida'nın dinamik/işlevsel eş değer çeviri yaklaşımıyla ve Newmark'ın iletişimsel çeviri yaklaşımıyla benzerlik gösterdiğine yukarıdaki bölümlerde işaret edildi. Dolaylı çeviri, kaynak metinde kastedilen anlamın benzerlik derecesiyle ilgilidir. Kaynak metnin ileri sürdüğü bilgi erek okurun kültürel beklentilerine uygun şekilde uyarlanır.

Kaynak metnin çeviri süreci şu şekilde gerçekleşti:

- i. Kaynak metindeki mesaj, erek kültür referans alınarak (varsa) yerel bir kullanımla verildi.
- ii. Erek dilde yerel bir kullanımın bulunamadığı durumlarda, aynı bağlamı sağlayacak anlamsal çeviri yapıldı.

- iii. Dolaylı çeviride, okurun en az çabayla bağlamsal bilgiye erişmesi, kaynak metin okuru üzerinde yaratılan benzer etkiyi yakalama çabası ve örtük olan bilgiyi doğal ve anlaşılır hâle getirmek amaçlandı.

Bir metni oluşturan pek çok bileşen olduğu için çeviride yalnızca doğrudan çeviri ya da yalnızca dolaylı çeviri stratejisinin takip edilmesi mümkün görünmez. Tek bir yöntem indirgenmesi muhtemel olmamakla birlikte birden fazla yöntemin kullanılması gerekebilir. Çevirmen karşılaştığı her bir sorun için farklı bir strateji kullanabilmelidir.

Kaynak Metin	Erek Metin
Sərətən , <i>cisim-canımı zədələmədən iyleşib aynada qalmalıydım</i> (Kebiri, 2016a).	Kanser , bedenime ve ruhuma zarar vermeden toparlanıp aynanın içinde kalmalıydım (Kebiri, 2022, s. 109).

Kaynak metinde geçen “sərətən” sözcüğü TT’de yengeç anlamında olup bilgi kaybına yol açabilecek kültürel bir semboldür. Bağlamsal ipuçlarıyla burada kanserden bahsedildiği anlaşılır. Kanser sözcüğünün kökenine bakıldığında ise Latince “cancer” sözcüğünden geldiği ve asıl anlamının “yengeç” olduğu görülür (Tietze, 2021, s. 101). Erek dilde hem yengeç anlamını hem de kanser anlamını veren tek bir sözcüğün bulunmaması nedeniyle dolaylı çeviri stratejisi izlendi. KM’de adı geçen bu sözcük, yengecin makasa benzeyen kollarının vücudundan bir parça kestiğini ve kısıcaçlarıyla yakasına yapışıp onu bırakmadığı varsayımını da iletir. Erek dildeki yengeç sözcüğünün bu tür atıflara sahip olmaması, erek okur üzerinde istenilen etkinin yaratılamamasına neden olur. Bu örnekte iki kültür arasında, sözcüklerin temsil ettiği anlamların örtüşmemesi nedeniyle sözcüksel bir belirtikleştirme yapıldı.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>İkisi de bir bezin qırağındadırlar</i> (Kebiri, 2012, s. 49).	“Al birini vur ötekine.” (Kebiri, 2022, s. 58).

KM'deki cümlenin motamot çevirisinin -ikisi de bir bezin kenarındadır- EM'de anlamsal bir karşılığı bulunmaz. Böyle bir çevirinin yapılması hem anlamın yitirilmesine hem de üslup açısından aksamaya neden olabilir. Burada metnin bağlamı dikkate alındığında bahsedilen iki kişinin de kötü özelliklere sahip olduğu anlaşılır. Burada KM'nin iletmek istediği mesaj dikkate alınarak EM'ye bir deyimle uyarlandı. Dolaylı çeviri stratejisi tercih edilen bu örnekte erek dil okurunun kültürel beklentileri göz önüne alındı. Burada metinsel belirtikleştirme stratejisi izlendi. Papai'nin deyiimiyle bu strateji, iki kültür arasında paylaşılmayan bir bağlam olduğunda anlamı daha anlaşılır hâle getirmek için tercih edilir (2004, 150).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Süleyman ömür boyu onu qulaqlayıb, köçüb getmişdir</i> (Kebiri, 2016b, s. 8).	Süleyman onun zihnini ömür boyu karıştırmış , sonra da göçüp gitmişti.

KM'de geçen “qulaqlamaq” sözcüğü “kulağından tutmak, kulağından yapışmak” (Altaylı, 2018b, s. 2190) anlamının dışında kültürel bir arka plana sahiptir. Bu sözcüğün kültürel bir öge olduğu KM yazarının metin dışında verdiği şu açıklamayla anlaşılır: “İAZ qulaqlamaq: Zihni tamamen karıştırmak. Bir deyime göre ayının kulaklarından tutarsanız, düşünceleri kulaklarında kalır, insana zarar veremez.” Bu ve benzeri durumlarda yazarın, metin dışı açıklama stratejisini kullanma sebebi şudur: kültür aynı topluluk üyeleri arasında da farklılaşabilir. Bu örnekte bağlamsal çeviri yeterli değildir, bilgi yitimi olmaması adına metin dışı belirtikleştirme “dipnot vb.” stratejisinin de kullanılması gerekir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Duzu yiyib duzdanı sındırma, Süleyman! Hələ ki hələdi o sofranın çörəyin yiyirsən</i> (Kebiri, 2016b, s. 9).	Yemek yediğin tası pisleme Süleyman! Hâlâ o sofranın ekmeğini yiyorsun.

KM’de “duzu yiyib duzdanı sındırma” atasözü, EM’de yerleşik bir normla verilerek anlam belirsizliği azaltıldı. Burada erek kültürde tanıdık olan kültürel bir söylemle eş değer etki sağlanır. Metin bağlamına bakıldığında “tuzu yiyip tuzluğu kırma” atasözünü kullanan başkarakter, yapılan bir iyiliğe karşı kötülük yapmaması gerektiğini konusunda bir uyarıda bulunur.

KM’de adı geçen bu atasözünün, Farsçada da bir kullanımı “جایی که نمک خوردی” vardır. Farsçada bulunan atasözünün motamot çevirisi “tuz yediğin yerde tuzluğu kırma”dır. Biri kötü bir şeyler yapmaya kalktığına, ihanet ya da nankörlük ettiği düşünüldüğünde bu atasözü kullanılır (<https://setare.com/>). Dolayısıyla sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda Azerbaycan Türkçesine göre baskın dil olan Farsçadan yapılan kültürel bir kopyalamanın söz konusu olduğu söylenebilir.

Türk dünyasında “tuz”un pek çok kültürel uygulamalarda ve atasözlerinde yer aldığını da belirtmek gerekir. Tuzun, doğum ve ölüm ritüellerinde kullanıldığı bilinir. Örneğin doğum yapan kişinin evinde tuz olması istenmez ya da ölen kişinin yakınları tuz dağıtır vb. Aynı zamanda vefa, bağlılık, sadakat, zenginlik, deneyim gibi sembolik anlamları içeren atasözlerinde sıklıkla geçer (Gedik, 2019).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Dördüncü qata çatdıqda göyercin kimi parmalarının ucunda yeriye</i> (Kebiri, 2012, s. 53).	Dördüncü kata ulaştığında hırsız gibi parmaklarının ucunda yürüyordu (Kebiri, 2022, s. 63).

Kaynak kültürde adı geçen “güvercin gibi” benzetmesi bir şeyi gizlice yapmak anlamını veren bir söylemdir. Erek kültürde ise bir işi kimseye görünmeden yapmaya çalışan sembol olarak *hırsız* kullanılabilir. Bu örnekte EM’nin yerel kullanımına uygun olacak şekilde sözcük düzeyinde belirtikleştirme yapılarak dolaylı çeviri tercih edildi.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Həm Xanağaynan, həm də sənnən duz-çörəh yemişəm. Mən duz-çörəyi itirən adam dəyirəm. O Şah'ın daşını döşünə döyür, sən də Pişəverinin, Nurullaxanın...</i> (Kebiri, 2016b, s. 87).	Hem Hanağa'yla hem de seninle dostluk ettim . Ben dostluğuma ihanet edecek bir adam değilim. O Şah'ı destekliyor sen de Pişaveri'yi, Nurullah Han'ı...

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Xanağa! Çay qəlyana gəlibsən, yoxsa çörəh kəsməyə?</i> (Kebiri, 2016b, s. 91).	Hanağa! Çaya nargileye mi geldin yoxsa nankörlük etməye mi?

Yukarıdaki örnek cümlelerde geçen “duz-çörək”in erek dilde kültürel bir göstergesi bulunmaz. Kaynak kültürde ise bu kültürel sembolün olduğu çeşitli deyimler vardır. Örneğin metinde geçen *duz-çörəyi itirmək* deyimi vefasızlığı, iyiliğe karşılık kötülük yapmayı ifade eder (Altaylı, 2018a, s. 980-981). *Çörəh kəsmə* deyimini tanımlayan bir örnek bulunamamakla birlikte adı geçen deyimle benzer bir anlamı taşıdığı kanaatine varıldı. Burada anlamı örtük olan kültürel öğelere, metinsel bir belirtikleştirme yapılması zorunlu bir tercih hâline gelir. Yani okurların en az çabayla bağlamsal bilgiye erişmesi sağlanır.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>İndi öz daşımı öz qabırqama çırpıram</i> (Kebiri, 2016b, s. 10).	Şimdi korktuğum başıma geldi .

Kaynak kültürde geçen “öz daşı öz qabırqası” deyimi birinin, başkası için düşündüğü bir şeyin dönüp kendi başına patlaması anlamına gelir (Altaylı, 2005, s. 433). Bu örnekte dolaylı çeviri metinsel belirtikleştirmeyle sağlanır. KM mesajına en yakın olduğu düşünülen *korktuğu başına gelmek* söylemi kullanıldı.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Bu söz həmişə Süleymanın dilinin ucundaydı. Şuxluğu tutanda, səmimi danışanda belə, dönə-dönə təkrar elərdi bu sözü</i> (Kebiri, 2016b, s. 13-14).	Bu söz daima Süleyman'ın dilinde dönerdi . Keyfi yerine geldiğinde, içten konuştuğunda böyle döner dolaşır bu sözü tekrar ederdi.

Erek kültürde “dilinin ucunda” deyimi “bir sözün hatırlanmak üzere olup hatırlanamadığı durumlarda kullanılır.” (<https://sozluk.gov.tr/>). Aynı deyimin kaynak kültürde farklı bir durum için kullanıldığı görüldü. Bu deyim akraba diller arasında benzer olan her biçimsel yapının aynı anlama gelmeyeceğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Örnekte, iki kültür arasında paylaşılan bilgiler farklı olduğu için metinsel düzeyde belirtikleştirme yapılarak cümlenin iletmek istediği mesaj EM'ye uyarlandı.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Süleymana görə hər iş su içimdi. Yenidən sevmək də, təyyarə bileti almaq kimidi, yenidən sevişmək, əldən gedən günlərin boşluğunu doldurmaq, yenidən sındırmaq, yenidən...</i> (Kebiri, 2016b, s. 15).	Süleyman'a göre her iş çok kolaydı . Yeniden sevmek de uçak bileti almak gibiydi, yeniden sevişmek, kaybolan günlerin boşluğunu doldurmak, yeniden kırmak, yeniden...

Kaynak kültürün bağlamı dikkate alındığında “su içim” deyiminin bir işi kolay yapmak anlamını verdiği görülür. Aynı deyim erek kültürde ise güzel ve alımlı kadınlar için kullanılan bir söylemdir. Bu nedenle KM'deki deyimin, erek kültüre hiçbir müdahale yapılmadan alınması anlam belirsizliğine yol açar.

Deyim ve atasözlerinin motamot çevirisiyle kaynak dildeki anlamın korunması mümkün değildir. Dolayısıyla bir deyimin çevirisi yapılırken kaynak dildeki

işlevinin erek dile aktarılması önemlidir (Sağlam, 2001, s. 48). Örnekte, deyim'in kastettiği bağlamsal bilgi öne çıkarıldı.

Kaynak Metin	Erek Metin
<p><i>O zaman sən ilan yeyib insan dərisindən çıxıb, əjdəhaya dönüşəndə heç fikrivə çatmırdı ki adı it dəftərində də yazılmamış bir şəhristan bucağında Nərgiz adlı bir qız sevdiyi insanın fikrilə gündüzlərini gecəyə, gecələrini gündüzə düynləyir..?</i> (Kebiri, 2016b, s. 13)</p>	<p>O zaman sen yılan yiyip insan derisinden çıkıp ejderhaya dönüştüğünde hiç aklına gelmedi mi aşağılık görülen bir şehrin köşesinde Nergis adında sevdiğin bir kız, düşüncelerle gündüzünü geceye gecesini gündüzüne ekliyor...?</p>

“Adı it dəftərində də yoxdur” deyimini; nüfuzu olmayan, çevresi tarafından sayılmayan ve ciddiye alınmayan kişiler için kullanılır. Adı geçen bu deyim, arkasında tarihî ve sosyal bir olayın izlerini de taşır. Çarlık Rusya Dönemi’nde vergilendirmek amacıyla nüfus sayımları yapılır. İnsanlar, çocuklarının askere gideceği ya da başlarına kötü bir olay geleceği kaygısıyla sayımların kaydedildiği bu defterlerden hoşlanmaz. Zamanla konuşma dilinde “it defteri” olarak anılır. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, “Mütrüb Dəftəri” adlı hikâyesiyle insanların bu tutumlarının gereksiz olduğunu nükteli bir dille eleştirir (Azleks).

Bir atasözü ya da deyim'in kaynak dildeki anlamı, erek dilde var olan bir imgeyle karşılanması gerekir (Sağlam, 2001, s. 48). Bu örnekte metinsel düzeyde belirtikleştirme yapılarak, okurun metin içinde daha anlaşılır bir bağlama ulaşması sağlandı. Bunun yanında KM'deki atasözünün kültürel anlamı metin dışı belirtikleştirme stratejisiyle (dipnot vb.) okura iletilebilir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Evciyi görəndə dodağı qaçdı</i> (Kebiri, 2016b, s. 20).	Küçük evi gördüğünde gülümsedi

“Dodağı qaçmaq” deyimini erek dilde *gülümsemek* anlamında kullanılır (Altaylı, 2005, s. 191). Bazı durumlarda KM’de kullanılan deyim ya da atasözünün erek dilde, kültürel bir karşılığı bulunmayabilir. Bu deyim motifin çevirisi EM’de *keyfi kaçmak* gibi olumsuz bir durumu çağrıştırdığı için deyim anlamsal karşılığı dikkate alınarak, metinsel bir belirtikleştirme stratejisi izlendi.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Pişiyn ağızı ətə çatmaz, diyər pıf-pıf...</i> (Kebiri, 2016b, s. 31).	Kedi uzanamadığı ciğere pis der...

Atasözleri, kendine özgü biçimsel özellikleriyle kültürel duruşu sergiler. Ortak bir duyuş olan atasözlerinin, bir yüzyıldan diğer yüzyıla aktarılmalarının nedeni: basmakalıp yapıların olduğu gibi kullanılması değildir. Değişen, yeni koşullara uyum sağlaması ve devingen bir yapıya sahip olması nedeniyle varlıklarını devam ettirirler (Aktulum, 2021, s. 77-78).

Bu örnekte yer alan atasözünün anlam odakları her iki kültürde aynı olmakla birlikte söyleniş biçimleri farklılık gösterir. KM’de geçen “et” sözcüğü EM’de “ciğer” olarak karşılır. KM’de atasözü, küçümsemeyi bildiren ikilemeyle biterken, EM’de durum farklıdır. Burada sözcüksel düzeyde belirtikleştirme yapılarak, erek kültüre uyum sağlandı. Bir kişinin ulaşamadığı bir işi, beğenmiyormuş gibi yapması anlamını veren bu atasözü Farsçada da bulunur “گر به که دستش به جگر نمی رسد گوید بو میدهد” (kedi yetişemediği ciğere pis/kokuyor der) (Olgun, 1973, s. 171) ve EM’deki söyleniş biçimine daha yakındır.

Kaynak Metin	Erek Metin
Ağzında bir udum su belə qalmamışdı (Kebiri, 2016b, s. 44).	Dili damağına yapışmıştı.

KM'de geçen "ağzında bir udum su belə qalmamaq" deyimi, EM'de anlamsal bir boşluk yaratacağı için erek kültürde yaygın olan bir deyimle verilerek metinsel belirtikleştirme yapıldı. Her iki deyim de çok susamış olma hâlini iletir.

Kaynak Metin	Erek Metin
Düşman qıraqdan gələn olsa adam barmaq qoyar üstünə (Kebiri, 2016b, s. 79).	Düşman yanında olan biriye işine mâni olur.

KM'de "barmaq qoymaq" deyiminin anlamı bir başkasının işine kötü amaçla karışmak ve engel olmaktır (Altaylı, 2018a, s. 85). Çağrışımlardan hareketle erek kültürde bulunan *parmak basmak* deyimi, erek okur için olası bir seçenek gibi görünür. Fakat bu deyim, bir konu üzerinde dikkat çekmek için kullanıldığından (<https://sozluk.gov.tr/>) KM'deki deyimle örtüşmez. Metinsel belirtikleştirmenin olduğu bu örnekte kaynak kültürün kastettiği anlam *işe mâni olmak* söylemiyle sağlandı.

Kaynak Metin	Erek Metin
Bu dava-dalaş günlərində, yalnız Sübh naz onun sazının kökləməsini bilir (Kebiri, 2016b, s. 82).	Bu kavga dövüş günlerinde yalnızca Sübh naz neşesini yerine getirmeyi biliyor.

KM'de "sazını kökləmək" deyiminin erek dilde kültürel bir anlamı yoktur. Bu deyimin anlamı, bağlam dikkate alınarak kavranır. KM mesajına en yakın olan eşdeğer, yeniden yapılandırılarak metinsel belirtikleştirme uygulandı.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Qərar dəyil ki bu Rus nökeri dədəmi öldürsün, yeddi arxamın bəndinə pox-püsür bağlasın (Kebiri, 2016b, s. 80).</i>	Akıl alır gibi değil ki bu Rus uşağı dedemi öldürsün, yedi ceddimin köküne kibrit suyu döksün.

KM'de geçen söylemin motamot çevirisinin “yedi arkamın eklemine çerçöp bağlasın” iletişimsel bir aksamaya neden olacağı düşünüldü. Bu nedenle eksik bağlam verilmemesi için bu örnekte de erek kültürün yerel kalıplarına başvuruldu ve metinsel belirtikleştirme izlendi.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>...amma bu qız tər yarpaq kimidi. Ona ehtiyatla yaxınlaşmalıdı (Kebiri, 2016b, s. 110).</i>	...ama bu kız taze fidan gibiydi. Ona dikkatle yaklaşmalıydı.

Bu örnekte ise erek kültürde kabul edilebilir ve anlaşılır bir kullanıma ulaşmak için sözcük düzeyinde belirtikleştirme yapıldı. Erek kültürde “İAZ tər yarpaq/ TT genç yaprak” hassas, çabuk incinen kadınlara söylenen bir benzetme değildir. Metnin mesajına en yakın olan eş değerın sağlanması için okura daha tanıdık olan bir benzetme tercih edildi.

2.2. KÜLTÜREL ÖGELERİN SÖZEYLEM KURAMIYLA ANALİZİ

Sözeylemler, erek dile çevrilmesi gereken birtakım niyetleri ve amaçları içerir, dolayısıyla çeviri sürecinde özel olarak dikkate alınması gereken konulardan biridir (Fitriana, 2013, s. 25, 13). Bu noktada sözeylemlerin kültürle olan bağlantısını da vurgulamak gerekir. Örneğin rica etmek, özür dilemek,

selamlaşmak gibi dışavurucu söz edimleri; reddetmek gibi yükleyici söz edimleri ya da rica etmek gibi yöneltici söz edimleri kültürlere göre farklılık gösterir. Bu durum, erek kültürdeki okura doğru bilgiyi iletebilmek için birtakım stratejilerin kullanılmasını zorunlu kılar. Bu bölümde sözeylemlerin çevirisinde Aixelá'nın (1996) kültürel öğelerin çevirisi için ileri sürdüğü *koruma* (conservation) ve *yerine koyma* (substitution) stratejileri kullanıldı. Koruma ve yerine koyma stratejilerinin sınıflandırılması aynı zamanda kültürlerarası manipülasyon (intercultural manipulation) derecelerini yansıtır. Yani koruma stratejisi kaynak metin odaklıyken yerine koyma stratejisi erek metin odaklıdır (Aixelá, 1996, s. 60).

2.2.1. Koruma

2.2.1.1. Tekrarlama

Orijinal referansın korunduğu *tekrarlama* (repetition) stratejinde, erek metin okuru yabancı kültüre maruz bırakılabilir (Aixelá, 1996, s. 61).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Axı diyəllər iki qoçun başı bir qazanda qeynəmər..!»</i> (Kebiri, 2016b, s. 115).	Derler ki iki baş bir tencerede kaynamaz..!

Ortak kültürel bilgilerin paylaşıldığı bu örnekte, tekrarlama stratejisi tercih edildi. Adı geçen deyim farklı kişiliklere ve farklı düşüncelere sahip olan insanların birlikte bir iş yapamayacağına ilişkin bilgiyi sağlar. Burada aynı anlamı veren *iki at bir kazığa bağlanmaz* deyimini de tercih edilebilecek bir seçenektir (<https://sozluk.gov.tr/>). Erek kültürde *iki cambaz bir iptе oynamaz, bir koltuğa iki karpuz sığmaz* deyimleri ise bu çeviride kullanılabilir çağrışımlar yapsa da tercih edilmemiştir. Çünkü ilk deyim kurnazlıkta eşit olan kimselerin birbirini kandıramayacağı anlamını verirken, ikinci deyim aynı anda birden fazla iş yapmanın zorluğunu anlatır (<https://sozluk.gov.tr/>).

Burada kesinleyici edimsel eylemin olduğunu söylemek mümkündür. Sözce sahibi ilgili durum hakkında, karşısındakini ikna etme amacındadır. Bu örnekte hem üslup tercihlerine bağlı olarak hem de TDK atasözleri sözlüğünde bu şekilde yer almadığı için bir sözcük “koç > Ø” silindi. Yerine koyma stratejisinin bir alt başlığı olan silme stratejisi de tercih edildi. Görüldüğü üzere bazı örnekler, farklı stratejilerin birlikte kullanılmasını gerektirebilir. Temel amaç okur için doğal, anlaşılır olması ve kaynak metindeki mesajın aktarılmasıdır. Tekrarlama stratejisi genellikle özel adlar, yerel yemek ve kıyafet gibi daha görünür olan kültürel unsurların çevirisinde tercih edilir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Nergiz ağzını doldurur desin: «bir bu qalmışdı ki dalınca su səpim!», lakin susub, dik-dik Süleymana baxır</i> (Kebiri, 2016b, s. 141).	Nergis'in dilinin ucuna “ Ardından su serpmediğim kalmıştı! ” demek geliyor ama susup, dik dik Süleyman'a bakıyor.

Örnekte geçen “arkasından su dökmek” deyiminin her iki dilde de biçimsel ve anlamsal karşılıkların olması, tekrarlama stratejisinin kullanılmasına neden olur. Buradaki dışavurucu edimsel eylem, yolculuğun iyi geçmesine ilişkin iyi bir dileği iletir. Bu örnekte de akraba diller arasında benzer kültürel uygulamaların çeviriyi kolaylaştırdığı görülür.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Nərimana piçaq vursan qanı çıxmaz</i> (Kebiri, 2016b, s. 47).	Neriman'a bıçak vursan kanı çıkmaz.

Bu örnekte de tekrarlama stratejisi takip edildi. Dışavurucu edimsel eylem olduğu görünen “bıçak vursan kanı çıkmaz” deyimini şu anlamlarda kullanılır: 1. çok sağlıklı kimseler için 2. son derece solgun görünenler için 3. kendini kaybedecek kadar hiddetlenen, çok sinirlenen kimseler için (Altaylı, 2005, s. 114). Kaynak

kültürde bu deyimın birbirinden farklı birkaç anlama sahip olması, bağlamın anlamı belirleme konusundaki işlevine bir örnek olabilir. Metnin verdiği bağlam, deyimın 3. anlamıyla kullanıldığını gösterir.

Tekrarlama stratejisi, farklı dil aileleri arasında yapılan çeviride çoğunlukla erek okuru yabancı kültüre maruz bırakırken; akraba diller arasında yapılan çeviride kimi zaman tam tersi bir işlevi üstlendiği söylenebilir.

2.2.1.2. Ortografik Uyarlama

Ortografik uyarlamada (orthographic adaptation), erek dilin özelliklerine uygun olacak şekilde kültürel referansların transkripsiyonu yapılır. Bu strateji kaynak metinde bulunan üçüncü bir kültürel unsur olduğu durumlarda tercih edilir (Aixelá, 1996, s. 61). İncelenen kaynak metinde (Kuşlar Artık Korkmuyor) bulunan Farsça şiirler ve Arapça ayetlerin ortografik uyarlaması yapılarak, açıklamalar dipnotla gösterildi. Fakat bu örnekler kültürel bağlama uygun olmaması nedeniyle burada gösterilmedi.

2.2.1.3. Lengüistik Çeviri

Lengüistik çeviride (linguistic non-cultural translation), kaynak metne en yakın anlam seçilerek anlaşılabilirlik sağlanır (Aixelá, 1996, s. 61).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Biz də çörəyi ağızımıza yiyirix qulağıımıza yox haa...</i> (Kebiri, 2016b, s. 142).	Bizi ahmak mı sandın yoksa...

“Çöreği burnuna (kulağına) yememek” deyimini ahmak mı sandın, bir şey anlamıyor muyuz gibi anlamları verir (Altaylı, 2005, s. 159). Örnekteki kesinleyici söz edimi, sitemli bir durumu iletmeyi amaçlar. Erek dile yapılan çeviri, kültürel bir

2.2.1.4. Metin Dışı Açıklama

Çevirmen yukarıda belirtilen stratejilerden birini kullanır fakat kültürel kayıpları en aza indirmek için *metin dışı açıklama* yapmayı (extratextual gloss) gerekli görebilir. Burada dipnot, italik, parantez içinde yorum, sözlük, son not vb. tercih edilebilir (Aixelá, 1996, s. 62).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Axı niyə bə ağzıva qovut alıbsan?</i> (Kebiri, 2016b, s. 46).	O zaman ne diye ağzına kavut* alıyorsun? *Ağzına kovut almak: hiçbir şey demeden sakın kalmak (y.n.) *Kavut: kavrulmuş buğday ya da nohutun un hâline getirilerek şeker tozu ya da şerbetle karıştırılarak hazırlanan çerez (ç.n.)

Kesinleyici edimsel eylemin yer aldığı bu cümlenin iletmek istediği amaç, bir durum hakkında yorum ileri sürerek karşısındakini yükümlülük altına sokmaktır. KM'deki deyimde geçen "kavut"un yerel bir yemek olması (bk. Altaylı, 2018b, s. 1933) ve bu deyimde geçen "kavut"un yerel bir yemek olması (bk. Altaylı, 2018b, s. 1933) ve bu deyimde geçen "kavut"un yerel bir yemek olması nedeniyle tekrarlama ve metin dışı açıklama stratejisi tercih edildi. *Kavut*, erek kültürün bazı bölgelerinde de bulunan kültürel bir yemektir.

2.2.1.5. Metin İçi Yorum

Metin içi yorumda (intratextual gloss) çevirmen, okurun dikkatini dağıtmamak amacıyla metin içinde müdahaleler yaparak anlam belirsizliğinin önüne geçer (Aixelá, 1996, s. 62).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Deyəsən Süleyman getmədən özü öz səsiylə sevgilisinin qara kağızını oxuyur</i> (Kebiri, 2016b, s. 140).	Sanki Süleyman gitmeden kendi, kendi sesiyle sevgilisinin ölüm haberini okuyor.

Kesinleyici edimsöz edimin yer aldığı bu örnekte konuşur, içinde bulunduğu durumdan hareketle bir çıkarım ileri sürer. “Kara kâğıt” kaynak dil konuşurları için kültürel bir sembol niteliğindedir. Kaynak kültürdeki okurlar bu sembolün, “uzakta bulunan kimsenin öldüğünü bildiren mektup” (Altaylı, 2005, s. 353) anlamını taşıdığını bilir. EM’de *kara haber* deyimini de çeviride tercih edilebilecek diğer bir seçenek olarak görünür. Fakat *kara haber* deyimini: ölüm, felaket, sıkıntılı bir haber (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamlarını taşıması nedeniyle farklı yorumlara açıktır. Dolayısıyla “kara kâğıt”, *ölüm haberi* şeklinde çevrilerek, sembolün temsil ettiği anlam EM’de belirgin hâle getirilmeye çalışıldı.

2.2.2. Yerine Koyma

2.2.2.1. Sinonim

Üslupla ilgili bir tercih olan *sinonim* (synonymy) stratejisinde çevirmen, kültürel referansları tekrar etmemek için benzer ya da paralel bir kullanıma başvurur (Aixelá, 1996, s. 63).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Rüya xanım bu defa doğrudan da utanacaqsan</i> (Kebiri, 2012, s. 56).	Rüya Hanım! Bu sefer gerçekten de yerin dibine gireceksin (Kebiri, 2022, s. 67).

Bu örneğin yer aldığı hikâyede başkarakter, bir durumun gerçekleşeceği konusunda iddiada bulunmaktadır. Kesinleyiciler sınıfına giren bu örnek

cümledeki edimsöz edimi, erek kültür bağlamına bir deyimle uyarlanır. Çevirmen tarafından tercih edilen yerleşik kalıplar kaynak metin okuru üzerinde yaratılmak istenen etkiyi yakalama kaygısıyla ilgilidir.

2.2.2.2. Sınırlı Evrenselleştirme

Sınırlı evrenselleştirme stratejisi (limited universalization), kültürel öğelerin okur için belirsiz olduğu durumlarda kullanılır. Okurlar için daha yakın olan kültürel bir kullanım tercih edilir (Aixelá, 1996, s. 61-64).

Kaynak Metin	Erek Metin
Göz-göz edib , <i>mitbaxda bir kəs olmayanda oğrunca dürtülüb, heyva murabbası bərnisinin başına gedərdi</i> (Kebiri, 2016b, s. 155).	Fırsattan istifade edip , mutfakta kimse yokken hırsız gibi süzülüp ayva reçeli çömleğinin başına giderdi.

KM'deki "göz göz ədmə-" deyimini fırsattan istifadə ederek bir şey yapmaya girişme anlamına gelir (Altaylı, 2005, s. 252). KM'deki deyimın motamot çevirisi erek okur için eşdeğer bir etki sağlamaz. Örnekteki kesinleyici edimsöz edimi, tanık olunan bir durumu iletmeyi amaçlar. Burada sınırlı evrenselleştirme yapılarak erek okur için yerleşik olan kültürel bir deyim kullanıldı.

Kaynak Metin	Erek Metin
Sum sum diyincə bir dəfə sumaq de qutar daa..! (Kebiri, 2016b, s. 45).	Dilinin altındaki baklayı çıkar artık...

Bu örnekte edimsöz ediminin, yönlendiriciler sınıfına dâhil olduğu görülür. Söylemin amacı, karşısındaki kişiyi bir işi yapmaya zorlamaktır. KM'deki söylem, kişinin lafın devamını getirmesi konusunda bir imada bulunur. Kaynak kültürdeki atasözünün ilk izlenimi erek kültürde *leb demeden leblebiyi anla* söylemini

çağırıştırır. Fakat anlamsal olarak dilinin altındaki baklayı çıkarmak deyimiyle daha uyumludur.

2.2.2.3. Mutlak Evrenselleştirme

Mutlak evrenselleştirme (absolute universalization), bir önceki stratejiyle benzerdir. Fakat mutlak evrenselleştirme, kaynak metindeki kültürel atıfa benzer bir kullanımının bulunmadığı durumlarda tercih edilir. Buradaki çevirinin, okurlar için tarafsız bir referans olduğu söylenebilir (Aixelá, 1996, s. 63).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Pişih qırı verir. Qəş eliyən bu cür olar? Görmüsən hədihlənir?! (Kebiri, 2016b, s. 142).</i>	Gönlü olduğu hâlde nazlanıyor. Keşke diyen böyle mi olur. Görmüyor musun palavra atıyor?!

Kaynak kültürde kullanılan “pişih qırı vermək” (kedi gibi davranmak) deyimi “naz yapmak, gönlü olduğu hâlde nazlanmak” (Altaylı, 2018b, s. 2748) anlamına gelir. Kesinleyici edimsöz ediminin olduğu bu örnekte, mutlak evrenselleştirme stratejisi kullanıldı. EM'deki çeviri kültürel bir atıf sunmaz.

2.2.2.4. Doğallaştırma

Doğallaştırma (naturalization) stratejisinde erek kültür için alışılmış olan kalıplar kullanılır (Aixelá, 1996, s. 63). Bu strateji yerelleştirme olarak da bilinir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Nərimanın hirs boğazını kəsir (Kebiri, 2016b, s. 46).</i>	Neriman öfkeden kuduruyor.

Bir diğər dışavurucu edimsöz ediminin yer aldığı bu örnekte, eş değerlik yerleşik bir deyimle sağlanmaya çalışıldı. Farklı sۆyleniř biçimleri olan bu deyimlerin kastettiği anlam benzerlik gۆsterir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Heç kimsəylə söz deyib-eřitməyə dil-damağı yox idi</i> (Kebiri, 2016b, s. 84).	Hiç kimseyle konuşmaya dermanı yoxtu .

KM'de "dili damađı yok..." sۆyleminin kastettiđi anlam, karakterin konuřmak için kۆtű bir durumda olduđu ve konuřmaya hali olmadıđıdır. KM'deki sۆzeyləminin erek okur için tanıdađ bir norm olmadıđı dűřűnűldűđű için bu dıřavurucu edimsöz edimi EM'de yerel bir kullanımla verildi.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Elə bil qəfildən başına bir dolça buzlu su tökmüşdülər. Qorxu ürəyindən qopub qırılmışdı</i> (Kebiri, 2016b, s. 37).	Sanki aniden başından aşağı kaynar sular dőkűlmüştü. Korkudan yüreği ağzına gelmişti .

Bu örnekte ise duygusal durumların ifade edildiđi dıřavurucu edimsöz edimleri vardır. "Üzűntűlű veya kۆtű bir olay karřısında birdenbire bűyűk bir sıkıntı duymak." (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamına gelen ilk deyim kaynak ve erek kűltűr arasında ortak kullanım alanına sahip olup, farklılıklar yalnızca sۆzcűk "buzlu su>kaynar su" dűzeyindedir. "Qorxu ürəyindən qopub qırılmışdı" sۆylemi ise erek kűltűr temelinde bir deyim ile karřılanarak aynı iřlev saęlanmaya çalıřıldı.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Allah elir yan otaqdaki adam sevdiyi Nəriman olmasın, bir yandansa onu görmək həvəsi canını boğazına yığıb</i> (Kebiri, 2016b, s. 162).	Allah vere yan odadaki adam sevdiği Neriman olmasın, bir yandan da onu görme hevesi canına tak ettiriyor.

KM'de "canını boğazına yığmaq" deyiminin iki anlamı bulunur: 1. usandırmak, bezdirmek 2. canlandırmak, kendine getirmek (Altyalı, 2005, s. 143). Metin bağlamı dikkate alındığında adı geçen deyim, dayanamaz duruma gelme anlamını verdiği görülür. Erek okur için *canına tak etmək* deyimini kaynak dilde kastedilen anlamla örtüşür. KM'de dışavurucu edimsöz edimi, EM'de yerleşik olan bir diğer deyimle verilerek okur için hem doğallık sağlanmaya çalışıldı hem de aynı iletişimsel işlev verilmeye çalışıldı.

2.2.2.5. Silme

Erek okurlar için anlamsal olarak ilgili bulunmayan durumlarda ve üslup kaygılarıyla çevirmen *silme* stratejisine (deletion) başvurabilir (Aixelá, 1996, s. 64).

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Bülürəm sən necə cibıldızsan. Yaxçı bülüsən dəvəni harda hıxlıyasan</i> (Kebiri, 2016b, s. 148).	Biliyorum senin nasıl çevik olduğunu. Eşeğini sağlam kazığa bağlamayı iyi biliyorsun.

Burada kesinleyici edimsöz edimi yer alır. Konuşur, iletişimde bulunduğu kişi hakkında bir iddiada bulunur. Bu örnekte *deveyi nerede bağlayacağını iyi bilmek* ve *eşeği sağlam kazığa bağlamak* deyimlerinin anlamı bir işi güven altına almaktır. Benzer kültürel atıfların paylaşıldığı bu örnekte sözcük düzeyinde bir "deve > ø" bir silme yapıldı. Okur için daha kabul edilebilir hâle gelmesi için erek

kültürde alışılmış olan kalıplar kullanıldı. Sözcük düzeyindeki farklılıkların iki kültür arasındaki ekolojik farklılıklardan kaynaklandığı söylenebilir.

2.2.2.5. Özerk Yaratıcılık

Özerk yaratıcılık (autonomous creation), erek okur üzerinde etkili olacağı düşünülen kaynak kültürde olmayan kültürel referansların eklenmesidir (Aixelá, 1996, s. 64). Bu stratejinin çevirmen için zorunlu bir tercih olmadığı, üslup ve tercihe bağlı bir seçim olduğu söylenebilir.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Bilirdi əlqəş bacısından keçir</i> (Kebiri, 2016b, s. 60).	Bunun kız kardeşinin başının altından çıktığını biliyordu.

Bu cümleli edimsöz edimi, kesinleyicilere işaret eder. Başkarakter, başına gelen birtakım olaylardan kız kardeşini sorumlu tutar ve karşılaştığı bir durumda hile olduğunu iddia eder. Cümlenin çevirisinde ise erek kültür temel alındı ve kastedilen anlama en yakın eş değer vermeye çalışıldı. EM’de tercih edilen bu deyim, KM’deki kastedilen anlamla örtüştüğü için tercih edildi.

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>Nərgizin qurtumu boğazında qurumuşdu</i> (Kebiri, 2016b, s. 61).	Nergis’in dili tutulmuştu.

Dışavurucu edimsöz ediminin yer aldığı bu örnekte, sözcüğü sözcüğüne bir çeviri, eksik bağlam ve bilgi kaybına neden olabilecek özelliktedir. Çünkü KM’deki deyim ilk bakışta *dili damağına yapışmak* gibi anlaşılır. Bağlamsal ipuçları dikkate alındığında ise başkarakterin burada korku ve şaşkınlık durumu yaşadığı ve ne yapacağı konusunda kararsız kalarak bir şey söyleyemediği görülür. Dolayısıyla metnin amaçladığı anlam kültürel bağlamda uyarlanır.

SONUÇ

Kaynak metnin oluşturulduğu kültürel ortamla erek metnin sunulduğu kültürel ortam çoğu zaman farklı olduğu için kültür, çeviri araştırmalarında her zaman ilgi duyulan bir konudur (Yücel, 1978, s. 77-79). Bu, akraba diller arasında yapılan çeviride de geçerlidir. Akraba diller arasında, ortak kültürel bilginin paylaşılması çeviride kolaylaştırıcı bir etkidir. Kültürel farklılıkların baş gösterdiği durumlar ise çevirmenin karar süreçlerini zorlayabilecek niteliktedir. Motamot çevirilerin yanlış anlaşılmaya ve kültürel bilgi kayıplarına neden olabileceğini vurgulayan pek çok çalışma vardır. Akraba diller arasında da her biçimsel benzerlik aynı kültürel bilgiyi taşımayabilir ve her kültürel sembol diğer kültürde aynı anlama sahip olmayabilir. Bunun nedeni, tarihsel süreçte farklı dillerle ve kültürlerle yapılan temasların, sosyal ve siyasi değişikliklerin kültürel çeşitlenmeyi teşvik etmesidir (Johanson, 2018). Okurların kültürel arka plan bilgileri, metni anlama süreçlerini önemli ölçüde etkilediği için (Bronzinky, 2011, s. 11) kaynak metin ve erek metin okurlarının anlama ve yorumlama süreçleri çoğu zaman farklılık gösterir (Basnett, 2014b, s. 85). Çeviride kültür, iletişim sorunlarına neden olabileceğinden (Hofstede vd., 2010, 4-9) üzerinde durulması gereken önemli konulardan biridir. İran Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında yapılan çeviride, kültürün kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı etkilerini edim bilimi üzerinden sorgulamayı amaçlayan bu tezde aşağıdaki sorulara yanıt arandı:

Akraba diller arasında yapılan çeviride ne tür sorunlar ortaya çıkar?

Yanlış yorumlama ve iletişimde aksama iki topluluk arasında kültürel farklılıkların belirginleştiği noktada görülür. Bunun nedeni, kültürün tüm iletişim süreçlerini yönetmesidir. Kültür araştırmaları, insanların çevresini nasıl algılayacağını ve nasıl tepki vereceğine kadar kültürün belirleyici olduğuna işaret eder. Bir söz ya da bir davranış, her kültürde farklı bir anlama sahip olabilir (Bates, 2009, s. 47-50). Her insan, iletişimi içinde yetiştiği toplumun değerlerine göre anlamlandırdığı için iletişimin üretildiği bağlama bakılması gereklidir (Bourse, 2021). Tezde, akraba diller arasında yapılan çeviride de kültürün farklılaştığı ve çeviriyi zorlaştırdığı durumlara sıklıkla rastlandı.

Kültür, akraba diller arasında yapılan çeviriyi nasıl kolaylaştırır ve/veya zorlaştırır?

İncelenen örneklerden hareketle kültürün, çeviride kolaylaştırıcı bir etkisi olduğu kadar çeviriyi zorlaştırdığı görüldü. Akraba dillerde ortak bir kullanıma sahip olan kültürel unsurların çevirisinde bilgi kaybının en az düzeyde olduğu söylenebilir. Kültürel bilginin sınırlı olduğu durumlar ise çevirmenin ve okurların anlamlandırma süreçlerini zorlaştırabilecek niteliktedir. Burada hem kaynak metindeki kültürü mümkün olduğu kadar korumak hem de kaynak metin okuru üzerinde kurgulanan etkiyi erek metin okuru üzerinde de oluşturmak gerekir. Belirli bir anlamı ifade eden sözlü ya da sözlü olmayan sembollerin kültürel göndermelerinin akraba diller arasında da farklılaştığı görüldü. Kaynak metinde geçen kültürel sembol, bir nesne ya da kahramandan oluşuyorsa erek metne aynen alındı. Bunun yol açtığı anlamsal boşluklar ise metin dışı bilgi verilerek dolduruldu. Kültürde, sözel olarak ifade edilen değerlerde (uygun, uygun olmayan, yasak, izin verilen, iyi, kötü vd.) ise erek metinde benzer ve aynı etkiyi sağlayabilecek bir karşılığı bulunmaya çalışıldı. Kaynak metinde iletilmek istenen bilgi, erek dilin izin verdiği ölçüde kimi durumda yerel bir kullanımla verildi kimi durumda ise anlamsal benzerliği verilmeye çalışıldı.

Akraba dillerin başka dillerle ve kültürlerle olan etkileşimleri çeviride nasıl bir rol üstlenir?

Tarihsel süreçte yaşanan sosyal ve siyasi olaylar, farklı dil aileleriyle yapılan temaslar ve göçler Türk dilli toplulukların kültüründe çeşitlenmelere neden olur. Kültürün bazı katmanları ise (bk. Şekil 2) dil ilişkilerine bağlı olarak değişim içindedir. Kültürel sembollerin yenileri kolaylıkla geliştirilebilir ve eskileri unutulabilir (Hofstede vd., 2010, s. 4-9). İran Azerbaycan Türkçesinin konuşulduğu coğrafyada sosyokültürel ve dilsel görünüm çeşitlilik gösterir. İran'da resmî dil, medya dili, eğitim dili ve ortak iletişim dili olarak kullanılan Farsça baskın bir dil olması nedeniyle İran Azerbaycan Türkçesi üzerinde hem dilsel hem de kültürel etkilere sahiptir. Çeviride, anlamın eksik ya da belirsiz olduğu durumlarda kaynak metnin şekillendiği coğrafyadaki baskın diller önemli

ipuçları sağlayabilir. İncelenen eserlerde üçüncü bir kültür olarak karşımıza çıkan Farsçaya anlamsal belirsizliğin olduğu durumlarda başvuruldu.

Edim bilimin kültürel unsurların çevrilmesinde işlevi nedir?

Kültürlerarası iletişimi konu alan çeviri araştırmalarının artmasıyla birlikte çeviride, bağlama dayalı olarak anlamı yorumlama süreçleri gündeme gelir. Çeviri, en az iki kültür arasında gerçekleşir. Edim bilim, kültürel farklılıklardan kaynaklanan iletişim sorunlarının çözümünde, önemli kuramlar ve yöntemler sunar. Bu yöntemler, kaynak metinde örtük olan anlamı ortaya çıkararak, erek dilin beklentilerine göre nasıl çevrilmesi gerektiği konusunda çevirmenlere yol çizer. Burada, orijinal metinle karşılaştırıldığında çeviri metnin benzer işlevleri sağlaması beklenir (Kansu Yetkiner, 2009, s. 31-35). Bu tezde edim bilim konularından bağintı ve sözeylem kuramları ele alındı.

Bağintı kuramına göre bir söylemin anlamı, kültürel bağlama göre değişkenlik gösterir. Bu nedenle kastedilen anlam, bağlamsal ipuçlarından çıkartılarak erek dilde benzer bir karşılığı sağlanmalıdır. Gutt'ın hem doğrudan çeviri yaklaşımının hem de dolaylı çeviri yaklaşımının ortak amacı, erek dil okurunun kaynak metinde amaçlanan yoruma ulaşmasını sağlamaktır. Doğrudan çevirinin kastettiği motamot çeviri değil, kaynak metnin bağlamını tam olarak yansıtmaya çalışmaktır. Dolaylı çeviri ise kaynak metinde kastedilen anlamın benzerlik derecesiyle ilgilidir. İletilmek istenen bağlamsal bilgi erek dilin imkânları dâhilinde yaklaşık olarak verilir. Dolaylı çeviri, amaçlanan yorumun benzerliğini sağlamak için kültürel referans kullanımını gerektirebilir. Her iki çeviri stratejisi de Gutt'ın deyimiyle "diller arası yorumlayıcı kullanım" örnekleridir (Gutt, 2010, s. 171). İAZ ve TT arasındaki ortak bilgi paylaşımı, doğrudan çeviri stratejisine uygunluk gösterir. Her iki okurun ortak bir arka plana sahip olması, metinde atıf yapılan kültürel bilginin tam olarak algılanmasını sağlar. Kültürel farklılıkların olduğu durumlarda ise dolaylı çeviri stratejisi izlendi. Burada erek dil okurunun en az çabayla bağlamsal bilgiye ulaşması hedeflendi. Kimi zaman iletilmesi amaçlanan mesaj, erek dilde (varsa) yerleşik kalıplarla verildi kimi zaman da örtük olan bilgiyi anlaşılır hâle getirmek için metin içi ya da metin dışı belirtikleştirme stratejileri izlendi.

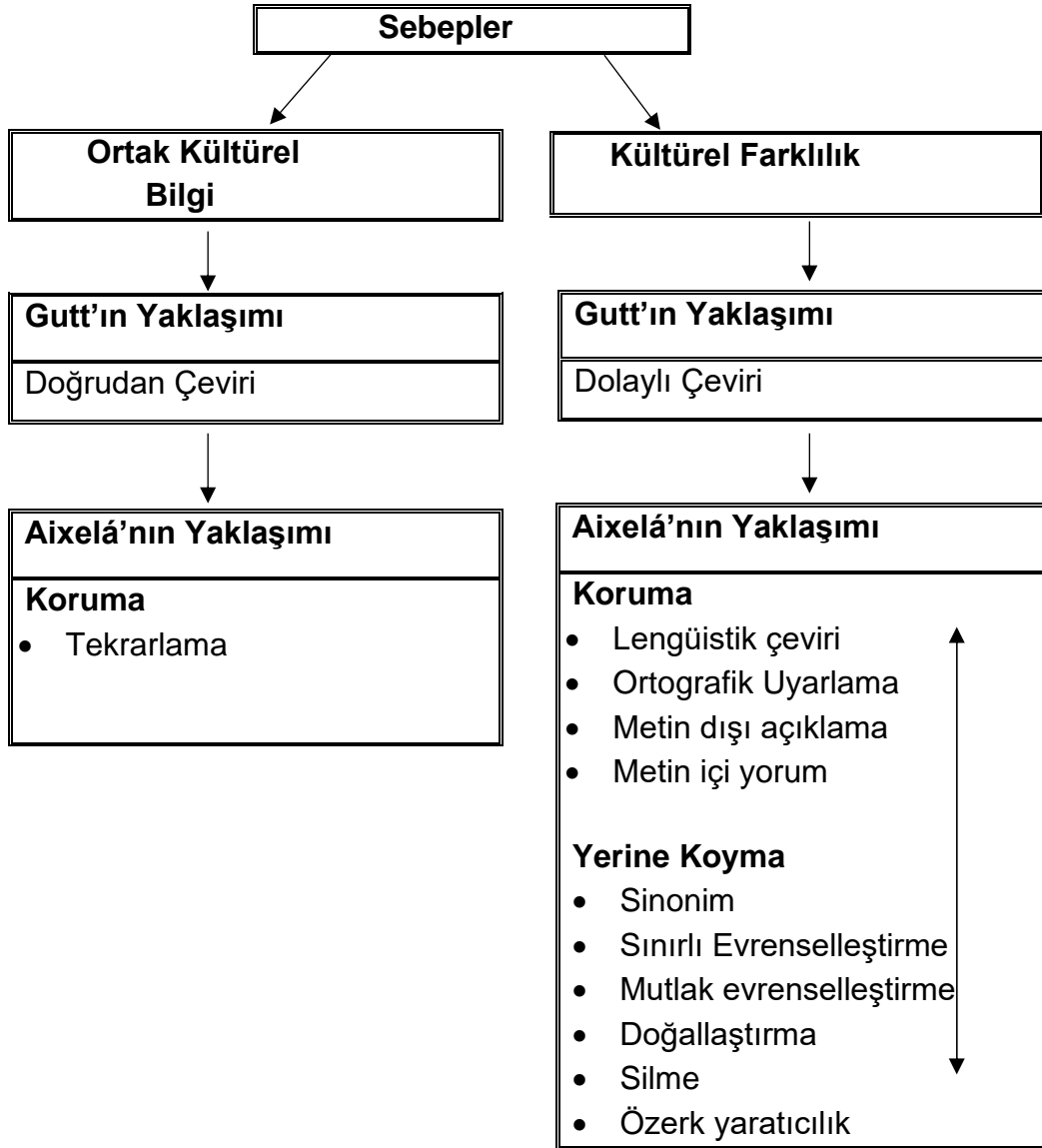
Sözeylemler, erek dile aktarılması gereken niyetleri ya da amaçları içerir (Fitriana, 2013). Sözeylemlerin kastettiği anlam kültürel bağlam dikkate alınarak çevrilir. Sözeylemlerin çevirisinde Aixelá'nın kültürel unsurların çevirisinde kullanılmak üzere ileri sürdüğü koruma ve yerine koyma stratejileri izlendi. Bu stratejilerin (bk. Şekil 3) aşağı ve yukarı doğru hareket eden bir sarkaçla işaretlenmesinin nedeni şudur: stratejilerin hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Hepsinin kesin sınırları yoktur, aşağı-yukarı hareket ederek birbirlerini değiştirme eğilimlerine sahiptirler. Burada vurgulanması gereken başka bir nokta: çevirmenin kullanmaya karar verdiği stratejiler çevirinin sonuçlarını etkileyen önemli bir etken olmasına rağmen sonuçtan tamamen sorumlu olan yalnızca çevirmen değildir, yayın yönetmenleri, yayınevleri ve editörler de çeviri sonuçlarını etkileyen faktörlerdir (Aixelá, 1996, s. 65).

- İAZ ve TT arasında ortak kültürel bilgilerin olmadığı durumlarda, kaynak metin okuru üzerinde yaratılmak istenen etkiyi sağlama amacıyla erek dilde bağlamsal uyarlama yapıldı. Burada dolaylı çeviri, mutlak evrenselleştirme ve lengüistik çeviri stratejileri kullanıldı.
- İAZ ve TT arasında ortak kültürel bilgilerin paylaşıldığı durumlarda, doğrudan çeviri ve tekrarlama stratejisi izlendi.
- Kaynak metinde kastedilen anlamın belirsiz olduğu durumlarda, erek dil okurunun kültürel beklentileri referans alınarak, yerleşik kültürel kullanımlara yer verildi. Burada dolaylı çeviri, doğallaştırma, sınırlı evrenselleştirme ve özerk yaratıcılık stratejileri tercih edildi.
- Erek okur için anlamsal olarak ilgili olmayan durumlarda –sözcük düzeyinde- silme stratejisi tercih edildi. Üslup tercihlerine bağlı olarak kaynak metindeki anlama benzer bir referansı sağlayacak sinonim stratejisi kullanıldı.
- Okura iletilmesi amaçlanan kültürel bilginin metin içinde sağlanamadığı durumlarda metin dışı açıklama stratejisi kullanıldı. Anlamın örtük olduğu durumlarda okurun dikkatini dağıtmamak için metin içinde müdahale yapılarak metin içi yorum stratejisi izlendi.

Aşağıdaki şekil, tezde çeviri sürecine ilişkin tercih edilen stratejileri özetler:

Şekil 3

Çeviri Stratejileri

Bu stratejilerin: kültürel bilgi kayıplarını en aza indirmeyi, yazarın kaynak metin okuru üzerinde yaratmak istediği etkiyi erek metin okuru üzerinde de sağlamayı hedeflediği, erek metnin kabul edilebilir ve anlaşılabilir olmasını amaçladığı görüldü. Bu tezin, Türk dilleri arasındaki çeviri sorunları araştırmalarına katkı sağlaması umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adigozalova, U. (2019). *Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi arasında aktarma sorunları -beş katlı evin altıncı katı-* [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi].
- Aixelá, J. F. (1996). Culture-specific items in translation. In R. Alvarez & M. C. Á. Vidal (Eds.), *Translation, power, subversion* (pp. 52-78). Multilingual Matters.
- Akalın, R. (2006). *Çeviribilimin disiplinlerarası arası araştırma yelpazesinde kültürebilimsel yükümlülükler* [Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi].
- Akarsu, B. (1998). *Dil-kültür bağlantısı*. İnkılap.
- Aksan, D. (2017). *Dil, şu büyüdü düzen*. Bilgi.
- Aksan, D. (2020a). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim*. TDK.
- Aksan, D. (2020b). *Türkçeye yansıyan Türk kültürü*. Bilgi.
- Aktulum, K. (2021). Ortak duyuş biçimi olarak atasözlerinin anlambilimi. *Millî Folklor*, 17(131), 75-86.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/66180/886876>
- Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi deyimler sözlüğü*. Prestij Matbaası.
- Altaylı, S. (2018a). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü (Cilt 1)*. TDK.
- Altaylı, S. (2018b). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü (Cilt 2)*. TDK.
- Altınışik, Y. (2010). *Kırgız Türkçesinden yapılan edebî çevirilerde kültürel öğelerin aktarımı -Sıngan Kılıç romanı örneğinde-* [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi].
- Aslan Demir, S. (2018). Türkçede işitme algı fiilleri ve metaforik anlam genişlemesi. *13. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı* (ss. 330-336) içinde.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Pres.
- Azeroğlu, N. (2021). İran ve Anadolu sahasında Erselannâmeler. *Journal of Turkology*, 31(1), 87-121.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/61214/795553>
- Bahadır, Ş. (2008). Çeviriyorum, öyleyse tek kültürün ötesinde, iki kültürün arasında, üçüncü kültürün ortasında. M. Rifat (Haz.). *Çeviri seçkisi I çeviriyi düşünenler* (ss. 218-225) içinde. Sel Yayıncılık.

- Bakiner Çekin, A., & Çalışkan, H. (2020). Language and culture. *Language Teaching and Educational Research*, 3(1), 163-175. <https://doi.org/10.35207/late.724966>
- Bassnett, S. (1998). The translation turn in cultural studies. In Bassnet, S., & Lefeveré, A. (Eds.), *Constructing cultures: Essays on literary translation topics in translation* (pp. 123-140). Multilingual Matters.
- Bassnett, S. (2014a). *Translation* (1st pub.). Routledge.
- Bassnett, S. (2014b). *Translation studies* (Fourth ed.). Roudledge.
- Başar, U. (2020a). *Rukiye Kebiri'ye teşvik ödülü*. İRAM. <https://iramcenter.org/rukiye-kebiriye-tesvik-odulu/>
- Başar, U. (2020b). Rukiye Kebiri'yle Röportaj. *Dergâh*, 366, 28-29.
- Bates, G. D. (2009). *21. yüzyılda kültürel antropoloji, insanın doğadaki yeri*. (S. Aydın, Çev. Ed.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baytok, A. (2003). *Kırgızcadan Türkçeye çeviri meseleleri* [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi.
- Blum-Kulka, S. (1981). The Study of translation in view of new developments in discourse analysis: The problem of indirect speech acts. *Poetics Today*, 2(4), 89-95. <https://doi.org/10.2307/1772488>
- Boeschoten, H. (2022). The Turkic speakers of Turkic languages. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2th edition). Routledge.
- Bourse, M. (2021). *Kültürlerarası iletişim, kullanım kılavuzu*. (H. Yücel, Çev.). İletişim.
- Braçaj, M. (2015). Procedures of translating culture-specific concepts. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(1), 476-480.
- Broszinsky-Schwabe, E. (2011). *Interkulturelle kommunikation, missverständnisse – verständigung*. VS Verlag.
- Bruti, S. (2019). Speech acts and translation. In R. Tipton & L. Desilla (Eds.), *The routledge handbook of translation and pragmatics* (pp. 13-26). Routledge.
- Bruti, S. (2020). Pragmatic. In M. Baker & G. Sandanha (Eds.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 432-437). Routledge.
- Bulut, C. (2022). Turkic languages of Iran. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2th ed.). (pp. 287-302). Routledge.

- Demir, N. (1997). Bir Tuva masalının Türkiye Türkçesine aktarılması. E. Gürsoy Naskali (Yay. Haz.). *Sibirya araştırmaları* (ss. 379-389) içinde. Simurg Yayıncılık.
- Demir, N. (2020). Kùltür öğretimi ve amaçları. G. Aydın (Ed.), *Yabancı/İkinci dil öğretiminde kùltür ve kùltürel etkileşim* (ss. 51-88) içinde. Pegem Akademi.
- Demir, N. (2022). Dil ve kùltür. M. Durmuş, H. Göçmenler ve G. Uluğtekin (Ed.), *Türk Dili I dil ve kùltür* (ss. 34-56) içinde. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Türk dili el kitabı*. Grafiker.
- Deutscher, G. (2019). *Dilin aynasından* (3. basım). Metis.
- Doerfer, G. (2008). İran'daki Türk dilleri (S. Tulu, Çev.). *Dil Araştırmaları*, 3(3), 99-11. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari/issue/4717/6463>
- Dura, F. (2017). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarma sorunları* (3. cilt 227-288 s, 4. cilt 5-75 s) [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi].
- Eker, S. (2013). Türk-İran dil temasları I: Türk İran dilbilimsel coğrafyasına genel bir bakış. B. Gül (Ed.), *Bengü Belak Ahmet Bican Ercilasun armağanı* (ss. 491-500) içinde. TKAE.
- Ersoy, F. (2007). Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yalancı eş değerler. *Türkbilig*, (14). 60-68.
- Eberhard, D. M., Gary F. S. & Charles, D. F. (Eds.). (2023). *Ethnologue: languages of the world*. (26th pr.). Dallas, Texas: SIL International. <http://www.ethnologue.com>.
- Even-Zohar, I. (2004). Yazınsal çoğuldizge içinde çeviri yazının durumu. M. Rifat (Haz.). *Çeviri seçkisi 2: çeviri(bilim) nedir? Başkasının bakışı* (ss. 189-201) içinde. Dünya.
- Fernandez Guerra, A. (2012). Translating culture: problems, strategies and practical realities. *Art and Subversiyon*, 3(1), 1-27.
- Fitriana, I. (2013). Translation analysis of directive speech acts in eat pray love novel and its translation into Indonesian. *UNS Journal of Language Studies*, 2(2), 13-28. <https://jurnal.uns.ac.id/pjl/article/view/332>

- Gedik, S. (2019). Türk dünyası atasözlerinde "tuz". *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, 2(1), 69-88.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/folklor/issue/44848/514235>
- Gezer, G. ve Can, M. Z. (2019). Kültürü çevirmek: Kültür aktarımı kapsamında çeviri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 355-370.
- Gumperz, J. J. (1992). Contextualization revisited. In P. Auer & A. Di Luzio (Eds.), *The contextualization of language* (pp. 39-53). John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia.
- Gutt, E. A. (1998). Pragmatic aspects of translation: Some relevance-theory observations. In L. Hickey (Ed.), *The pragmatics of translation* (pp. 41-53). Multilingual Matters.
- Gutt, E. A. (2010). *Translation and relevance, cognition and context*. Routledge.
- Güvenç, B. (2020). *İnsan ve kültür*. Boyut.
- Haviland, W. A. (1975). *Cultural anthropology* (9th Ed.). Brace & Company.
- Hickey, L. (1998). Perlocutionary equivalence: marking, exegesis and recontextualisation. In L. Hickey (Ed.), *The pragmatics of translation* (pp. 217-231). Multilingual Matters.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations, software of the mind*. Mc Graw Hill.
- House, J. (2006). Text and context in translation. *Journal of Pragmatics*, 38(3), 338–358. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2005.06.021>
- Jakobson, R. (2012). On linguistic aspects of translation. In L. Venuti (Ed.), *The translation studies reader* (3th edit.) (pp. 126-131). Routledge
- Jiang, W. (2000). The relationship between culture and language. *ELT Journal*, 4(54), 328-334.
- Johanson, L. (2009). *Türk dili haritası üzerine keşifler*. (N. Demir ve E. Yılmaz, Çev.). Grafiker.
- Johanson, L. (2011). Iranian elements in Azeri Turkish. *Encyclopedia Iranica*.
<https://www.iranicaonline.org/articles/azerbaijan-ix>
- Johanson, L. (2018). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler*. (N. Demir, Çev.). TDK.

- Johanson, L. (2021). Cultures. In *Turkic* (pp. 143-151). Cambridge University Press.
<https://www.cambridge.org/core/books/abs/turkic/cultures/65B17E6E4EDBC0BB910A8CD1220F6FB6>
- Johanson, L., & Bulut, C. (Eds.). (2006). *Turkic-Iranian contact areas, historical and linguistic aspects, Turcologica 62*. Harrassowitz Verlag.
- Kansu Yetkiner, N. (2009). *Çeviribilim edimbilim ilişkisi üzerine*. İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.
- Kaplan, M. (2021). *Dil ve kültür* (38. baskı). Dergâh.
- Karadoğan, A. (2004). *Türk lehçeleri arasında aktarma sorunları* [Doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi].
- Kayalı, Y., Çoruk, J. G. ve Büyük Güler, S. (2019). Çeviri çalışmaları tarihine giriş. Y. Kayalı (Ed.). *Çeviribilim yazıları* (ss. 9-27) içinde. Çizgi Kitabevi.
- Kebiri, R. (2012). *İçimdeki kız*. İntişarati Yaren.
- Kebiri, R. (2016a). Vu vei. *Dünya gabar çalıp* içinde. Neşri Mugham.
- Kebiri, R. (2016b). *Quşlar daha qorxmular*. İntişarati Yanar.
- Kebiri, R. (2019). Qarqa duzu. *Agurada yandırın meni* içinde. Neşri Axtar.
- Kebiri, R. (2022). *İçimdeki kız*. (A. Özkan, G. Kılıç ve S. Yazar, Çev.). Büyüyenay.
- Kıral, F. (2016). Linguistic data as an indicator of cultural change: The case of Iran-Turkic. In F. Kıral, B. Pusch, C. Schönig & A. Yumul (Eds.), *Cultural changes in the Turkic world* (pp. 161-169). Orient-Institut Istanbul.
- Kitanovska-Kimovska, S., & Neshkovska, S. (2018). Translating culture. https://www.researchgate.net/publication/329213656_Translating_culture
- Klaudy, K., & Károly, K. (2005). Implication in translation: empirical evidence for operational asymmetry in translation. *Across Languages and Cultures*, 6 (1), 13–28.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin temeli, Oğuz Türkçesinin gelişimi*. TDK.
- Kottak, C. P. (2021). *Kültürel antropoloji, kültürel çeşitliliği takdir etmek*. (A. Gürsoy Çev. Ed.). Nobel.
- Levinson, S. C. (2008). *Pragmatics* (9th pr.). Cambridge University Press.
- Morini, M. (2013). *The pragmatic translator*. Bloomsbury Publishing.

- Munday, J., & Pinto, S. R., & Blakesley, J. (Eds.). (2022). *Introducing translation studies, theories and applications* (Fifth Edt.). Routledge.
- Newmark, P. (1988). *A textbook of translation* (1st pub.). Prentice Hall.
- Newmark, P. (1991). *About translation*. Multilingual Matters.
- Newmark, P. (1998). *A textbook of translation*. Longman.
- Nida, E. A. (1964). *Toward a science of translating*. E. J. Brill.
- Nida, E. A. (2001). *Contexts in translating*. John Benjamins Publishing Company.
- Nida, E. A. (2004). Çeviri süreçleri. M. Rifat (Haz.). *Çeviri seçkisi 2: çeviri(bilim) nedir? Başkasının bakışı* (ss. 99-115) içinde. Dünya.
- Oğuz, D., & Demirkıvıran, S. (2020). Kulturelle aspekte der pragmatik und ihre bedeutung im übersetzungsprozess. *Diyalog*, 8(1), 210-231. <https://doi.org/10.37583/diyalog.759454>
- Olgun, İ. (1973). Farsça ve Türkçe atasözleri ve deyimler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 20, 153-172. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38410/445385>
- Özdil, A. (2015). *Sapir-Whorf hipotezinde dil ve düşünce ilişkisi* [Yüksek lisans tezi, Kırklareli Üniversitesi].
- Papai, V. (2004). Explication a universal of translated text? In A. Mauranen & P. Kuşamäki (Eds.), *Translation universals do they exist?* (pp. 143-164). John Benjamins B.V.
- Ragagnin, E. (2022). Azeri. In L. Johanson & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (2th ed.). (pp. 242-261). Routledge.
- Rifat, M. (2008). Yıkmanın ve yeniden yaratmanın üretici sonucu olarak çeviri. R. Mehmet (Haz.). *Çeviri seçkisi I çeviriyi düşünenler* (ss. 111-113) içinde. Sel Yayıncılık.
- Sağlam, M. Y. (2001). Atasözleri ve deyimlerde imgelem. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 45-51. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41189/508409>
- Saldanha, G. (2008). Explication revisited: bringing the reader into the picture. *Trans-Com*, 1(1), 20-35. <https://d-nb.info/999838504/34>
- Schäffner, C. (1995). *Cultural functions of translation*. Multilingual Matters.

- Schmied, J., & Schäffler, H. (1997). Explicitness as a universal feature of translation. In M. Ljung (Ed.), *Corpus-based studies in English, papers from the seventeenth international conference on English language research on computerized corpora (ICAME 17)*. Stocholm, May 15-19, 1996. <https://silo.tips/download/explicitness-as-a-universal-feature-of-translationi>
- Searle, J. R. (2000). Söz edimleri. (R. L. Aysever, Çev.). Ayraç.
- Sperber, D., & Wilson, D. (1996). *Relevance, communication & cognition*. (2th ed.). Blackwell.
- Şahin, T. (2016). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarma sorunları -Azerbaycan masalları üzerine bir çalışma- (3.cilt / 132-226. sayfalar arası)* [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi].
- Taş, E. (2020). Türk halk kültüründe “baş”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29), 87-108. <https://doi.org/10.12981/mahder.686557>
- Thriveni, C. (2002). Cultural elements in translation: The Indian perspective. *Translation Journal*, 6(1). <http://translationjournal.net/journal/19culture.htm>
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* (Cilt 4). E. Yılmaz ve N. Demir (Ed.). TÜBA.
- Uğurlu, M. (1999). *Türk lehçelerinin aktarımında valenz sözlüklerinin önemi* [Bildiri]. Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu, Gazimağusa.
- Uğurlu, M. (2000). Türk lehçeleri arasında aktarma meseleleri ve ‘Abay yolu’ romanı. *Bilig*, (15), 59-80.
- Uğurlu, M. (2004). Türk lehçeleri arasında kelime eş değeri. *Bilig*, 29, 29-40. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234572>
- Uğurlu, Y. G. ve Dolmacı, M. (2020). Metin türleri (2. baskı). E. Ulutaş ve E. Eriş (Ed.), *Çeviribilim üzerine kuramsal çalışmalar* (ss. 83-100) içinde. Nobel.
- Vardar, B. (1978). Dilbilim açısından çeviri. *Çeviri sorunları özel sayısı* (ss. 76-79) içinde. TDK.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
- Yumuşak, S. (2013). *Azerbaycan masallarının Türkiye Türkçesine aktarılması ve aktarma sorunları* [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Üniversitesi].

- Yücel, F. (2009). Çevirinin büyüğü ya da çevirinin felsefesi üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23).
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4765/65483>
- Yücel, T. (1978). Çeviride anlatı dili. *Çeviri sorunları özel sayısı* (ss. 76-79) içinde. TDK.
- Zal, Ü., Uçar, F. M. ve Pekacar, Ç. (2010). *Türk lehçeleri arasında aktarma meseleleri ve kültürel öğelerin aktarılması üzerine* [Bildiri]. III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, İzmir.

İnternet Kaynakları

- Azleks. (t.y.). <https://www.azleks.az/> adresinden 10 Aralık 2022 tarihinde erişildi.
- Setare. (t.y.). Cayike nemek hordi nemekdan meşken.
<https://tinyurl.com/497szvyk> adresinden 20 Ocak 2023 tarihinde erişildi.
- Tebdiz. (t.y.). Türk edebiyatı tarihsel sözlüğü. <http://www.tebdiz.com/> 12 Ocak 2023 tarihinde erişildi.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (t.y.). <https://sozluk.gov.tr/>

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 14/06/2023

Tez Başlığı : Edimsel Yaklaşımla İran Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kültür ve Çeviri - Rukiye Kebiri Örneği

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 65 sayfalık kısmına ilişkin, 14/06/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

14/06/2023

Adı Soyadı: Seher Yazar Kaya
Öğrenci No: N20138404
Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Nurettin Demir

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT**

Date: 14/06/2023

Thesis Title : Culture and Translation from the Azerbaijani in Iran to Turkish with the pragmatic approach - the case of Rukiye Kebiri

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 14/06/2023 for total of 65 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 2 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

14/06/2023

Name Surname: Seher Yazar Kaya
Student No: N20138404
Department: Modern Turkic Languages and Literatures
Program: Modern Turkic Languages and Literatures

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Nurettin Demir

EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 14/06/2023

Tez Başlığı: Edimsel Yaklaşımla İran Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kültür ve Çeviri – Rukiye Kebiri Örneği

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

14/06/2023

Adı Soyadı: Seher Yazar Kaya

Öğrenci No: N20138404

Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Nurettin Demir

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT**

Date: 14/06/2023

Thesis Title: Culture and Translation from the Azerbaijani in Iran to Turkish with the pragmatic approach - the case of Rukiye Kebiri

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

14/06/2023

Name Surname: Seher Yazar Kaya
Student No: N20138404
Department: Modern Turkic Languages and Literatures
Program: Modern Turkic Languages and Literatures
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Nurettin Demir

